

Araştırma Makalesi / Research Article

20. YÜZYIL TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE KISA BİR ANALİZ (1923-2000)

Şefik MEMİŞ¹

Öz

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal gelişiminin yanı sıra ekonomik gelişimi de 1922'de tarih sahnesinden çekilen Osmanlı İmparatorluğunun somut ve düşünsel mirasıyla şekillendi. Cumhuriyet döneminin ilk ekonomik politikaları, İzmir İktisat Kongresi ile liberal bir eksene otururken, hemen ardından imzalanan Lozan Antlaşması'nın ticari hükümleri de ekonomideki belirleyiciliğini korudu. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'de ekonomik alanda devletçi politikaların uygulanmasına sebep oldu. İkinci Dünya Savaşı'nın bitişi ile Türkiye'nin ABD ve müttefiklerinin yanında yer alması 1945'ten itibaren zorunlu liberal bir ekonominin başlangıcı oluyordu. Demokrat Parti ile ivme kazanan serbest piyasa yılları, 1960 darbesinde planlı kalkınmaya dönüştü.

Ancak Türkiye'nin ekonomik gelişmede küçük mesafeler kat etmesine rağmen beklenen çıkışı yapamaması, siyasal gelişmelerle ekonomik gelişmelerin birbirini etkileyecek denli içiçe geçmiş olmasından kaynaklanıyordu. Türkiye'nin yeni bir ekonomik kalkınma hamlesiyle buluşması ise, ihracat odaklı yeni bir ekonomi modelini tercih etmesiyle gerçekleşti. Ne var ki ülkenin kolaylıkla krizlere sürüklenebilen sosyal ve siyasal sancıları, ekonomik gelişmesinin karşısında önemli bir engelleyici olarak varlığını korudu. İlk dönemler on yılda bir gerçekleşen krizlerle ekonominin sarsıntılar geçirmesi, 1980'den itibaren 3-4 yıllık bir süreye indi. Bu durum, 2000'li yılların başında siyasal istikrara bağlı oluşturulan kararlı ekonomik hamleye kadar devam etti.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ekonomisi, İzmir İktisat Kongresi, planlı kalkınma, 24 Ocak kararları.

A BRIEF ACCOUNT OF THE TURKISH ECONOMY (1923-2000)

Abstract

Along with her political development, the economic development of the young Turkish Republic, founded in the first quarter of the 20th century, was shaped by the heritage of the Ottoman Empire. While the Republic's first economic policies settled on a liberal axis with the İzmir Economy Congress, the Lausanne Treaty, signed immediately afterwards, remained decisive in the economy. The 1929 World Economic Depression and World War II caused the implementation of statist economic policies in Turkey. By the end of the War, Turkey took place alongside the US and its allies. This was the start of an inevitable liberal economy beginning from 1945. The free market years, which gained momentum with the Democrat Party, turned into a planned development with the 1960 coup.

Turkey's failure to rise economically was mainly due to political and economic developments affecting each other. The meeting of Turkey with a new economic development initiative was due to the implementation of a new export-oriented model. However, Turkey's social and political obstacles remained an important economic hurdle. The economic crises, which used to take place every ten years, started to take place every 3-4 years since 1980. This situation continued until the decisive economic move based on political stability in the early 2000s.

Keywords: Turkey's economy, İzmir Economy Congress, planned development decisions of January 24.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İktisat Bölümü, ORCID 0000-0002-6926-2215, sefikmemis@yahoo.com

Başvuru Tarihi (Received): 10.08.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 16.10.2020

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, 20. yüzyıla girerken, birçok iktisadî değişim ve dönüşüm zorlukları yaşasa da, dünyanın 7 büyük ekonomisinden biriydi (Engin, 2016: 32-38). 19. yüzyılın başlarında ivme kazanan Osmanlı'nın sanayileşmede çağını yakalama gayretleri, 1876'da Sultan II. Abdülhamid'in 33 yıllık iktidar döneminin başlamasıyla daha sağlam temellere oturacak bir yapı kazanmıştı. Sanayileşmenin ana esaslarını oluşturan “ara eleman” yetiştirme sorunu sanayi mektepleri, ziraat mektepleri, ticaret mektepleri gibi meslekî eğitim okullarıyla aşılmaya çalışılmış; yerli ve millî üretim için imtiyaz yöntemi yeni bir içeriğe kavuşturulmuş; ticaret ve üretimi artıracak ulaşım altyapı hizmetleri raylı sistemden kara ve deniz yollarına değin tam bir yatırım atağına ulaşmıştı.

Ne var ki siyasal istikrarın beraberinde getirdiği bu ekonomik atılım dönemi, ağırlıklı Fransa üzerinden beslenen genç neslin milliyetçi ve özgürlükçü arzularına bir çözüm üretmemenin bedelini bütün birikim ve kazanımı berhava edecek 1908 İhtilali ile ödedi. Büyük bir imparatorluğun siyasal çöküşüne eşlik edecek ekonomik çöküş ise 1911 yılındaki Trablusgarp savaşıyla somutlaştı. Bu öylesine yorucu, fakr ü zaruret içine düşürücü ve üretim dinamiklerini sarsıcı bir süreçti ki, 1912-13 Balkan savaşlarıyla devam edecek, I. Dünya Savaşı ile sürecek ve nihayet (1918-1922 yılları arasında) Milli Mücadele ile son raddesine ulaşıp 30 Ağustos 1922 Başkumandanlık Meydan Muharebesi ile sona erecekti.

Bu savaşların yol açtığı vahim tablonun en iyi göstergelerinden biri dış borçlardı. Birinci Dünya Savaşı başlarken 153,7 milyon lira olan dış borçlar, savaş bittiğinde %100 artarak, 303,7 milyon liraya ulaşmıştı (Müderisoğlu, 1974: 102). Ekonomik tablo şu şekildeydi: Harpten müttefiklerinin teslim olmasıyla mağlup çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm toprakları işgal edilmiş, nüfusun çalışabilen kısmı silahlı altına alınmış ve birçoğu şehit olduğu için ciddi insan gücü kaybı yaşanmış, genel nüfusunda azalma ve artış yavaşlaması olmuştu. Bu ise tarım başta olmak üzere üretim yapılan tüm alanlar ile ticarete gerilemeye, hatta çöküşe yol açmıştı. Milli Mücadele döneminde Büyük Millet Meclisi, bir yandan bu bağımsızlık mücadelesini devam ettirirken diğer yandan Millî Hareketi finanse etmek ve kaynaklarını büyük ölçüde tüketen ülkeye “çeki düzen” vermek amacıyla eş zamanlı ekonomik tedbirler aldı. Hemen yürürlüğe koyulan tedbir ise gelirleri tahsil etme görevinin Maliye Vekâletine verilmesi, Duyûn-ı Umûmiye ile Reji İdaresi'nin tahsilat yetkisinin kaldırılmasıydı (Üge, 2010: 7-8; Kazgan, 2017: 26).² Böylelikle Duyûn-ı Umûmiye'nin gelirleri ile Reji'nin tütünlerine el konuldu. Ayrıca Ziraat Bankası ve Osmanlı Bankası'ndan 1,5 milyon lira alındı. Diğer yandan Sovyetler Birliği'nden savaş için gerekli silah ve diğer araç gereç ile bir milyon altın lira temin edildi. Hint Müslümanları da 300 bin altın gönderdi. Bu meblağın 250 bin lirası ile daha sonra, Türkiye'nin ekonomik hayatında önemli bir figür olarak öne çıkacak İş Bankası kurulacaktı (Kepenek, 2011: 38). Tüm bunlar, artık yeni bir dönemin başlamakta olduğunun işaretiydi.

Aslında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçilen dönemde sadece Türkiye değil, dünya da köklü bir değişimden geçiyordu. İmparatorluklar devrinin bittiği, dünya haritasının yeniden çizildiği, ulus-devlet anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığı bu süreçte Türkiye'nin sınırları iyice küçülmüş; Avrupa'nın en doğusunda, Doğu'nun en batısındaki ülke olarak 1917 Kızıl Devrimiyle kurulan komünist Sovyetler Birliği'nin sınırındaki ‘tampon’ ülke olarak Batı için önemli hale gelmişti (Kazgan, 2017: 33).

1. İzmir İktisat Kongresi: Yeni Dönemin Ekonomi Politikası

Milli Mücadele kazanılmış, Anadolu toprakları işgalci güçlerden temizlenmiş, ancak henüz barış tesis edilmemişti. Barış görüşmeleri Lozan'da yapılıyordu ve beklenenden uzun sürmüştü. İtilaf

² Duyûn-ı Umûmiye, Türkiye'de “kapitalizmin bir ileri karakolu”, “emperyalizmin bir aracı” olarak görülüyordu.

Devletleri kapitülasyonları devam ettirip savaş masrafları ile Osmanlı borçlarının tamamını Türkiye'ye yıkmak istiyorlardı. Bu şartlar altında Lozan görüşmelerinin çıkmaza girip müzakerelere ara verildiği bir ortamda, daha doğru bir ifadeyle “müzakere, pazarlık ve bekleyiş” sürecinin sürdüğü bir sırada, anlaşma imzalanıp Türkiye'nin sınırlarının resmen tanınması gerçekleşmeden biraz önce, Milli Mücadelenin liderleri Mustafa Kemal Paşa ve Kazım Karabekir Paşa ile Ticaret Vekili Mahmut Esat Bozkurt'un gayretleriyle İzmir'de İktisat Kongresi'nin toplanması kararlaştırıldı. Hiçbiri iktisatçı olmayan bu üç ismin topladığı kongreye yabancı misyon şeflerinin davet edilmesi, ara verilen Lozan görüşmeleri sırasında karşı taraf temsilcilerine mesaj verilmesinin amaçlandığını gösteriyordu. Aslında mesaj, çok açıktı: İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye ekonomisinin rotası, sanayileşmiş Batı ülkelerinde olduğu gibi, özel sektör ağırlıklı ve piyasa ekonomisine yönelik bir iktisadî kalkınma modeline doğru çizilecekti. Böylece “barışçı bir dış siyaset izleyeceği ve Milli Mücadele sırasında Sovyetler Birliği ile olan yakınlaşmanın, Bolşevizm'in benimseneceği anlamına gelmediği” temin ediliyordu (Koraltürk, 2002: 581).

Dolayısıyla Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kendini dünyaya duyurup anlatmak düşüncesinin ürünü olan kongre 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında yapıldı; kongreye çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcilerinden meydana gelen 1135 temsilci katıldı (Özçelik-Tuncer, 2007: 255). Toplumun bütün katmanlarının bir araya gelerek verdikleri bağımsızlık mücadelesinden sonra ekonomik mücadelede de birlik ve dayanışma fotoğrafı verildi. İzmir'de Osmanlı Bankası'nın deposunda yapılan kongreye Kazım Karabekir Paşa başkanlık ederken, Mustafa Kemal Paşa açılış konuşmasında, “Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olurlarsa olsun, iktisadi zaferlerle taçlandırılmazsa meydana gelen zaferler kalıcı olmaz ve az zamanda söner. Bu nedenle en kuvvetli, en parlak zaferlerimizin daha temin edilebileceği faydalı sonuçları temin etmek için iktisadiyatımızın, iktisadi egemenliğimizin sağlanması, kuvvetlendirilmesi zorunludur. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu mertebeye çıkartmak için vakit geçirmeden iktisadiyatımıza önem vermek zorundayız. Zamanımız tamamen iktisat devridir” sözleriyle yeni bir dönemi işaret etmişti. Açık bir şekilde dünya ile entegre bir ekonomi politikasının tercih edileceğini ifade etmişti (Durmuş-Aydemir, 2016: 157).

Milli Mücadelenin amacı nasıl Misak-ı Milli dâhilinde bağımsız bir devlet kurmak ise, İzmir İktisat Kongresi'nin amacı da bu devlette geçerli olacak “Misak-ı İktisadi”yi belirlemektir. Misak-ı İktisadi ise “yurt sanayiini ve ticaretini geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren, onu koruyan, mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik düzeni, yasal çerçevesi ve kurumlarıyla oluşturmak ve kökleştirmek” amacını taşıyordu. Yabancı sermayeye karşı olunmadığı bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından vurgulanmış, “ancak, Türk yasalarına ve örfüne saygılı yabancı sermaye istendiği, yabancı sermayenin bundan değişik bir düzenleme biçimindeki varlığına kesinlikle karşı olunduğunun” altı çizilmişti. Kongrede alınan kararlar arasında ise “anonim şirketlerin kurulmalarının kolaylaştırılması; milli bankaların kurulması; demiryolu inşasının hükümet tarafından bir programa bağlanması, sanayinin teşvik edilmesi, yerli malı giyilmesi; amele denilen çalışan kesime işçi denilmesi ve sendika hakkının tanınması, ticaretin tamamen serbest bırakılması” gibi hususlar bulunuyordu (Sabır, 2006: 11).

Ekonominin acilen işleyebilmesi için gerekli olan konuların ele alındığı kongrede, özellikle iki unsur çok önemli görülüyordu. Bunlar yatırımı canlandırmak için gerekli krediyi temin edecek bankaların kurulması ile Osmanlı devrinde yerli üretimi perişan eden serbest gümrük politikasından vazgeçilmesi idi. Birincisini tüccarlar grubu, ikincisini de sanayi grubu talep etmişti (Kepenek, 2011: 33). Bu iki temel unsurun yanı sıra “sınaî ve ziraî müesseselerin, kooperatiflerin kurulması, özellikle tarımsal üreticileri sıkıntıya sokan aşar vergisinin kaldırılması başta olmak üzere vergilerle ilgili düzenlemeler yapılması, elde edilecek üretimin

yurtiçi ve yurtdışında dolaşımının sağlanması için demiryolları, karayolları yapımının hızlandırılması” gibi görüşler de tartışmaya açıldı (Tezel, 1994; Üge, 2010: 17).

Ankara Hükümeti’nin Türk ve Müslüman sermaye çevreleriyle kaynaşp tanışmasını sağlayan kongrede, Ankara Hükümeti tüccarların, çiftçilerin, sanayicilerin ve işçilerin sorun ve isteklerinin neler olduğunu öğrenirken, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte nasıl bir şekil alacağı konusunda bilgi verildi. Kepenek’in ifadesiyle “kongre ile yönetici kadro iç ve dış sermaye kesimlerine güvence vermek” istemişti (Kepenek, 2011: 32).

İzmir Kongresi’nde ele alınan ve yeni dönemin ekonomik politikalarını belirleyecek ilkeler ve görüşler, Osmanlı’nın son döneminde hâkim olan İttihat Terakki’nin “milli iktisat” modelinden etkilenmişti. Sözgelimi Osmanlı’da gelişen milli burjuvazi oluşturma fikri, kongre kararlarında yerli bir müteşebbis sınıfın oluşturulması şeklinde yansımıştı. Böylece yerli girişimci yetiştirme hedefi yeni rejimin hükümetleri tarafından da benimseniyordu (Kazgan, 2017: 44).

1.1. Lozan Antlaşması’nın Ekonomik Etkileri

İzmir İktisat Kongresi’nin toplanmasından 5 ay sonra 24 Temmuz 1923’te Lozan Antlaşması imzalandı. Kongrede alınan kararlar, Lozan Antlaşması’nın eki olan Ticaret Sözleşmesi’nin ağır etkisi altında, Cumhuriyetin ilk döneminde uygulanacak ekonomik politikaların oluşumunu etkiledi. Ticaret Sözleşmesi ile Türkiye Cumhuriyeti 1929 yılına kadar, Osmanlı İmparatorluğu’nun 1 Eylül 1916 tarifesi olan mevcut gümrük oranlarını 5 yıl sürdürmeyi kabul etti (Kepenek, 2011: 34). Böylelikle yerli sanayiye korumak için gümrük duvarlarını yükseltmeyecekti. Ancak Birinci Dünya Savaşı sürerken “İttihat ve Terakki yönetiminin lüks mallara yönelik koyduğu gümrük vergisi” aynen devam edecekti (Kazgan, 2017: 35). Bunun anlamı, Türk ekonomisinin yabancı sermaye ve yatırıma karşı 5 yıl savunmasız kalmasıydı. Diğer yandan kapitülasyonlar kaldırılmıştı ama imparatorluk topraklarında kurulan devletlerarasında bölüştürülen 161,8 milyon Osmanlı liralık Osmanlı borcunun 105,5 milyon Osmanlı liralık kısmı Türkiye’ye düşmüştü. [Ancak borcun tutarı ile 2 milyon altın liralık taksit tutarı, Türkiye’nin iktisadi gelişimini sekteye uğratacak şekildeydi. Bunun üzerine Duyûn-ı Umûmiye yerine oluşturulan Borçlar Meclisi temsilcileriyle 3 yıl süren görüşmeler yürütüldü ve “1933 tarihinde imzalanan borçlar sözleşmesi ile Türkiye’nin 107.528.461 altın liralık borcu 8.578.343 altın lira olarak yeniden hesaplandı (Arslan, 2015: 2 vd; Özdemir, 2009: 119-120).” Taksit tutarı da her şey dâhil 700 bin lira olarak belirlendi. Bu borçların ödenmesi, Demokrat Parti döneminde 1954 yılında bitirilecekti.] Sonuç itibarıyla Cumhuriyet’in ilk 10 yılında uygulanan ekonomik politikalar, Lozan’ın etkisinde gerçekleşti (Kepenek, 2011: 34-35). Lozan’a bağlı imzalanan “Ticaret Sözleşmesi üzerinden uygulanan ekonomik baskı” ve “Musul Meselesi gibi dış politik kaynaklı siyasi krizlerin” gölgesi ekonomi üzerinde daima hissedildi (Atagenç, 2017: 77). Bu yüzden tek partili Türk siyasetinde gerçek anlamda liberal bir uygulamadan söz edilemez. Kongre’den sonraki 6 yılın, yani 1923-1929 yılları arasındaki dönemin liberal olarak nitelenmesinin sebebi, Türkiye’nin tercihinin liberal ekonomik modele daha yakın olmasıydı.

2. 1923-1929 Dönemi: Kargaşa Yıllarında Liberal Deneme

Bu dönemin gerçek anlamda liberalizm ile uyuşmadığı, daha çok “devlet kapitalizmine” uygun olduğu gibi görüşler olsa da, Cumhuriyetin kuruluş tarihi olan 1923’ten Dünya Buhranının çıktığı 1929 yılına kadar olan devre, genellikle liberal ekonomik yaklaşımın geçerli olduğu bir dönem olarak kabul edilir. Devlet müdahalesinin en az düzeyde olduğu, kalkınmada özel sektörün öncülüğünün kabul edildiği, serbest piyasa koşullarının geçerli olduğu, sanayileşmenin özel kesim eliyle yapılmaya gayret edildiği, sermaye birikimine sahip bir yerli müteşebbis sınıfın oluşturulmaya çalışıldığı bu devirde, devletin ekonomiye müdahalesi özel sektörün yetersiz ya da eksik kaldığı alanlara girişle sınırlıydı. O halde Klasik İktisadi Sistemin dünyaya hâkim olduğu bu yıllarda, Türkiye Cumhuriyeti’nin karma bir ekonomik model uygulamayı tercih ettiği söylenebilir (Üge, 2010: 18). Bu yılların fotoğrafını vermesi bakımından 1927 nüfus sayımı

bilgileri önemli bir kalkış noktası olabilir. Bu sayıma göre Türkiye'nin 14 milyon civarındaki nüfusunun yarıdan fazlası savaşlarda erkeklerin ölmesi sebebiyle kadın ve yine yarıdan fazlası yaşlı, çocuk ve sakattı. Üstelik nüfusun yüzde 80'inden fazlası köylerde, kalanı da şehirlerde yaşıyordu (Kazgan, 2017: 35).

Bu dönemde bütçe gelirinin büyük kısmını teşkil eden Aşar Vergisi'nin kaldırılması bütçe gelirlerini sarstı. Devletin büyük gelir kaybını telafi etmek için Osmanlı'dan kalan kibrit, şeker ve ispirto gibi bazı sanayi üretim tekellerinin millileştirilmesi yoluna gidildi. Bir başka ifadeyle kamu gelirleri değişen vergi politikası sebebiyle temel tüketim mallarından sağlanmış, vergi yükü bu malların kullanıcılarına yüklenmişti. Vergiler genel olarak dolaysız vergilerden dolayı vergilere kaydırıldı (Kepenek, 2011: 38). Yine bu süreçte devletin müdahil olduğu diğer önemli bir alan ulaştırma idi ve yabancı şirketlerin elinde bulunan Anadolu Demiryolları, 1924 yılında devletleştirilerek Nafia Vekaletine bağlandı. Lozan'da yabancılara tanınan kabotaj yetkisinin kaldırılmasıyla 1926 yılında Kabotaj Kanunu çıkartıldı. Böylece Türkiye'de deniz ulaşımı yetkisi sadece Türk gemilerine verildi. Ancak kısa dönemde bunun iki olumsuz sonucu oldu. Hem yetersiz yerli ulaşım imkânları, ücretlerin artmasına sebebiyet verdi, hem de yabancı sermayenin Türkiye'den çekilişi ivme kazandı (Kepenek, 2011: 34).

Yerli sanayiye teşkil etmek için İzmir İktisat Kongresi'nde şekillenen ilkeler doğrultusunda çalışmalar başlatıldı. Bu bağlamda yapılan ilk icraat, Osmanlı İmparatorluğu döneminde çıkartılan 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun elden geçirilerek 1927'de yürürlüğe konulmasıydı. Böylece yeni yatırım yapacaklara ucuz arazi tahsisi yapılırken, eskiden olduğu gibi makine ve gerekli alet edevatın yurtdışından getirilmesinde önemli muafiyetler sağlanmıştı (Özçelik-Tuncer, 2007: 258). Ne var ki bu kanundan yararlanan kuruluşların birçoğu madencilik, tarım ve hayvancılıkla ilgili kuruluşlardı. Bir başka deyişle, yüzde 32,5 gibi çok az bir kısmı sanayi kuruluşu niteliğine sahipti. Özetle teşvik uygulamasına rağmen sanayileşmede bir arpa boyu yol alınamadı (Kepenek, 2011: 59). Tarım ve hayvancılıkta ise Cumhuriyet devri öncesi seviye aşlamadı (Koraltürk, 2002: 583).

Bu yıllarda ve sonrasındaki dönemde Türkiye'nin ihrac ürünleri, tarımsal ürüne devam edecekti. Sözelimi 1924 yılında tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta toplam ihracatın yüzde 70,8'ini oluştururken; 1925'te yüzde 64,5'ini; 1926'da yüzde 72,2'sini; 1927'de yüzde 59,8'ini, 1928 yılında yüzde 67,6'sını ve 1929'da da yüzde 60,1'ini oluşturuyordu (Koraltürk, 2002: 584). Ne yazık ki Türkiye dokumadan demir-çeliğe kadar günlük tüketimde kullanılan birçok ürünü ithal etmek zorundaydı. Bu yüzden yeni kadro ivedi bir karar vermek durumundaydı. Hiç olmazsa yurt içinde tüketilen ürünlerin, yine yurt içinde üretilmesini devlet bizzat yönlendirmek ya da üstlenmek durumunda kalacaktı. Bu dönemde halkın ekonomik sıkıntılarına çare üretilmemesinin somut yansıması, siyasal alanda oldu. 1930 yılında kurulan Serbest Fırka'ya halkın teveccühünün aynı zamanda bu sıkıntılardan da kaynaklandığı söylenebilir. Sonuç itibarıyla 1930'lara gelindiğinde ne sanayi üretimi ciddi bir derinlik kazanmış, ne de ülke en temel sınaî tüketim mallarını üretebilecek hale gelmişti (Kepenek, 2011: 58).

3. 1929-1938 Dönemi: Devletçilik İlkesinin İzinde

Türkiye, liberal politikaları devletin öncülüğünde uygulamaya çalışıp yoluna devam ederken, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ortaya çıktı. New York Borsası'nın çöküşüyle patlak veren Buhran, tarım ürünlerinin fiyatlarının dramatik bir şekilde düşmesine yol açtı. Bu ise ihracatının tamamına yakını tarım ürünlerinden oluşan Türkiye'nin ekonomisine büyük zarar verdi. Türkiye kendi sorunlarının da etkisiyle krize girdi (Kazgan, 2017: 46). Bunalımın görünür gerekçe olduğu ortamda, esasen geçen 6 yıllık süreçte üç etken, Türkiye'nin ekonomik politika değişikliğine gitmesine yol açmıştı. Birinci olarak, kısa dönemde liberal politikalar beklenen sonuçlar elde edilememiş, özel sektör öncü rol oynayamamıştı. İkinci olarak iktisadi

politikalarda varılabilecek en iyi nokta olarak görülen Klasik İktisat Teorisi, 1929 Bunalımını çözmekte aciz kalmış, böylece devletin müdahale etmediği serbest piyasacı anlayışın fiilen sonuna gelinmişti. Bir diğer önemli etken ise 1917 Devrimi sonrasında Rusya’da işbaşına gelen Bolşeviklerin planlı ekonomiyle çok olumlu sonuçlar almaya başlamasıydı (Üge, 2010: 22). Hızlı sonuç almaya ihtiyacı olan Türk yönetim kadrosu, bu manzara karşısında tercihini, devletin müdahil olduğu planlı sanayileşme politikası yönünde kullandı (Kepenek, 2011: 62).³ Böylece Türkiye devletçi politika anlayışıyla 1931 yılında resmen tanıştı, hatta 1937 yılında devletçilik politikası anayasaya eklendi ve Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 yılına kadar uygulandı. Bu yeni anlayışı, devletçi-plancı anlayışı “milli iktisat” anlayışının yeni bir çeşidi olarak görenler de bulunuyordu (Kazgan, 2017: 48-49).⁴

Devletçi dönemde sağlam bir bankacılık sistemi kurulmaya çalışıldı. Alman ve Fransız danışmanlar Türk parasının değeri, istikrara kavuşturulmadan Merkez Bankası kurulmaması yönünde tavsiyede bulunmasına karşın, bu yönde yürütülen çalışmalar neticesinde Türkiye, uzun süreli arzusuna, 15 Haziran 1930 yılında 1715 sayılı kanunla merkez bankasını kurarak ulaştı. 1920’li yıllarda “153 milyon lira olan kâğıt parayı genişleterek kalkınmayı finanse etme imkânını” kullanamamıştı (Kazgan, 2017: 40, 51). Anonim şirket statüsünde kurulan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın hisselerinin bir kısmı devlet memurlarına satılırken, hazinenin payı ise yüzde 15 olarak sınırlandırıldı. Merkez Bankası’nın kurulmasıyla artık Türk piyasalarında spekülasyon yapılmasına izin verilmeyecekti (Kazgan, 2017: 41).⁵

Bankacılık sektörü bakımından diğer önemli icraat ise, yerli sanayiye desteklemek için Etibank, Denizbank, Sümerbank, İller Bankası (Belediyeler Bankası) ve Halk Bankası’nın kurulmasıydı. Türkiye’nin dünyayı sarsan bunalıma rağmen sanayileşmede olumlu sonuçlar almasında bu bankalar, özellikle de Sümerbank ve Etibank, çok ciddi rol oynamıştı. Çünkü iki bankadan bilhassa Sümerbank’ın mevcut fabrikaların işletilmesi, devlet tarafından kurulacak yenilerinin etüt ve projelerinin hazırlanması, gerekli işgücünün yetiştirilmesi gibi sorumlulukları vardı. Belirtmek gerek ki, “Sümerbank, devletçi uygulamanın temel örgütü olarak işlev görmüştü (Kepenek, 2011: 45).” Etibank ise Türkiye’nin yer altı kaynaklarının verimli bir şekilde kullanılmasından sorumluydu. Türkiye, planlı dönemde her yıl ortalama yüzde 6 büyüdü. Daha da önemlisi, sanayi sektörünün milli gelirdeki payı da 1927’de yüzde 10 iken 1938’de yüzde 16’ya, (Altıparmak, 2002: 42) ve 1939’da da yüzde 18’e yükseldi (Kepenek, 2011: 77).

Dünya Ekonomik Bunalımının getirdiği şartlarda Türkiye, dış ticaretinde sınırlamalara giderek, Osmanlı devrinde yaşanan dış borç tuzağını yaşamamak için tedbirler aldı. Birçok üründe gümrük vergilerini yüzde 16’dan yüzde 40’a çıkarttı. Dışa bağımlılığı en aza indirmek amacıyla, daha içe dönük bir politika izleme yoluna gitti. Zira ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarından daha az artması, o ülkenin kaynak kaybı demektir. İthal edeceği ürün için daha fazla yerli ürün vermesi demektir. İlaveten ekonomik ilişki içinde bulunan ülkelerin de Bunalımdan etkilenmesi, dış ticaret hacminin giderek daralmasına sebep oldu. Bu ve bunun gibi sebeplerden dolayı ihracatı yapılamayan ürünlerin yurtiçinde işleneceği sanayi kuruluşlarının kurulmasına ağırlık verildi

³ Yakup Kepenek’in aktardığı gibi bu anlamda devletçiliği en iyi, dönemin ekonomi kadrosundan Celal Bayar tanımlıyordu; Bayar’a göre “devletçilik özel sermayenin ‘süt anası’dır.”

⁴ Kazgan, bu durumu şu cümleyle özetliyor: “1930’lu yıllarda ortaya çıkan bu yeni anlayış, izleyen dönemlerde milli iktisat çerçevesinde ‘gerektiğinde devletçilik de yapılır ama işadammın desteklenmesi esastır’ gibi bir senteze vardı.”

⁵ Kazgan’ın aktardığına göre Mütareke yıllarında Türk parasının değerini düşürecek kambiyo spekülasyonları artmıştı. “Yunan ordusu Anadolu içinde ilerlerken, bir yandan da Rumların ve Yunanlıların mülk edinmelerini ucuzlatmak için kambiyo borsası araç haline getirildi. Geçim sıkıntısına düşen Müslüman Türk halk mülkünü elden çıkarırken, değeri düşen Osmanlı lirasıyla Rumlar-Yunanlılar Atina Bankası’nın verdiği kredileri kullanarak bunları satın aldılar; çünkü ‘Wilson Prensipleri’, ancak mülk sahibi olanları o toprağın sahibi sayıyordu.”

(Kazgan, 2017: 57).⁶ Bu sayede döviz yokluğu sebebiyle ithal edilemeyen temel ürünlerin ve sanayi ürünlerinin daha ucuza yurtiçinde üretilmesi amaçlandı (Kepenek, 2011: 48-49).

Türkiye'nin 90 yıllık ekonomi politikasını etkileyecek olan Devletçilik ilkesiyle birlikte Türkiye ekonomisi için ilk planlı dönem başladı. Aslında planlı dönem, "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor"un hazırlandığı 1930 tarihine geri götürülebilir. Ancak resmi başlangıç tarihi olarak, 1933'te Sovyetler Birliği'nin de etkisiyle, ilk Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlanıp 1934 yılında uygulanması kabul edilir. Türk Lirasının değerini koruma, ödemeler dengesini iyileştirme ve ekonomik büyümeyi sağlama gibi amaçları olan devletçilik politikasının odağında ise "tarımsal ve sosyal reformlar yaparak yaşam standartlarını yükseltmek, özellikle sanayi alanında ithal ikameci politikanın desteğiyle üretim artışı sağlayarak hızla kalkınmak" vardı (Üge, 2010: 22). Tıpkı Osmanlı döneminde yeni kurulacak fabrikaların gerekçelerinde olduğu gibi Cumhuriyet devrinde de yeni fabrika kuruluşlarında ithal ikameci anlayışın hakim olması, aslında 1930'lu yıllara geldiğinde, 1880'li ve 1890'lı yıllardaki hedeflerle örtüşen bir politikayla yola devam edildiğini gösteriyordu.

Hazırlanmasında Amerikalı uzmanların raporlarından da faydalanılan Plan ile çimento, seramik, cam, kibrit, kimya, kâğıt, madencilik, demir-çelik ve dokuma sektörlerinde 20 fabrika kurulması hedefi konulurken, "tarımsal üretim ve doğal kaynaklara dayalı sınaî üretim yapılması, özellikle ithalata konu olan temel tüketim mallarının yurt içinde üretimine öncelik verilmesi ve kurulacak sanayi birimlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın yerlere konumlandırılması" amaçlanmıştı (Yaşa, 1980: 184-185). Plandaki dokuma sanayi projelerin finansmanında Sovyetler Birliği'nden 10,5 milyon lira kredi alındı. Ayrıca her yıl bütçeden de 6 milyon lira yatırıma ayrılacaktı ki, 5 yıl için bu rakam 30 milyon liraya ulaşıyordu. Bu arada İngiltere'den alınan 16 milyon sterlin ile de Karabük Demir Çelik inşa edildi (Kepenek, 2011: 45) (Kepenek, 2011: 66). Devletçi sanayileşme, iç ve dış borç yükünü artırmayacak şekilde planlanmıştı. Finansmanın temel kaynağı olarak tüketim mallarına konulan vergiler belirlenmişti.

Birinci Beş Yıllık dönemde açılan fabrikalar şunlardı: 1934'te Bakırköy Bez Fabrikası, Keçiborlu Kükürt Fabrikası; 1935'te Kayseri Bez Fabrikası, Paşabahçe Cam Fabrikası, Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası; 1936'da İzmit Birinci Kâğıt Fabrikası ve Çubuk Barajı; 1937'de Nazilli Basma Fabrikası ile Ereğli Bez Fabrikası; 1938'de Gemlik Suni İpek Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası ve Divriği Demir Madeni İşletmesi (Özçelik-Tuncer, 2007: 263). Bu devlet fabrikaları da gösteriyordu ki, 1930'lu yıllardan özel kesimin imalat sanayinde öne çıkmaya başladığı 1960'lı yıllara kadar geçen 30 yıllık sürede gelişmenin kaynağı kamu iktisadi teşebbüsleri oldu. Bu dönemde Türkiye'nin bütün altyapısı enerjiden ulaştırmaya, haberleşmeden tarıma, madencilikten bankacılığa kadar neredeyse tüm sektörlerde kamu kurumları vasıtasıyla gerçekleştirildi (Kazgan, 2017: 58).

Birinci Plan ile elde edilen başarılı sonuçların getirdiği şevkle İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı. Ancak 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı, İkinci Planın uygulanmasını engelledi. Daha birinci planın süresi bitmeden 1936'da hazırlıklarına başlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, "ara malları ve yatırım malları üretimini" önceliyor ve "elektrifikasyon, madencilik ve limanlar gibi altyapı yatırımlarını" kolluyordu. İkinci Plan sanayileşme için mutlak gerekli olan kimya, makine ve deniz ulaşımı gibi alanlarda o güne kadar en yüksek yatırım miktarı olan 112 milyon liralık yatırım yapılmasını hedefliyordu (Kepenek, 2011: 69). Sonuç itibarıyla bu dönemde olumlu gelişmeler yaşansa da ekonomi büyük oranda yukarıda izah edilen dış sebeplerden dolayı birinci ve ikinci viteste kalmış, yani çok güç harcamasına rağmen ağır ilerleme kaydetmiştir (Kılıçbay, 1999: 101).

⁶ Ülkeyi yönetenler bu yüzden halkın en çok tükettiği üç beyazın, yani un, şeker ve pamuklu dokuma ürünlerinin ülkede üretilmesini hedefliyorlardı. İthal ikameci üretim anlayışının temeline de bunu koymuşlardı.

Ne yazık ki bir önceki dönemde, yani 1927 yılına gelindiğinde tarımda makineleşme sağlanamamıştı, ilkel teknolojiyle yola devam ediliyordu. Bu tarihte traktör, çayır makinesi, tırmık, harman makinesi gibi tarımsal makinelerin tüm Türkiye'deki toplamı, 16 bin civarındaydı. Tarımsal üretimi artırmak için 1929'da tarım kredi kooperatiflerinin kurulması kabul edildi. Bu dönemin bugüne kadar yaşayan temel kurumlarından biri de 1938 yılında kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'ydı. Aslında Toprak Mahsulleri Ofisi 1932'de Ziraat Bankası'na bağlı olarak kurulmuştu. Endüstrileşmiş bir tarımla kalkınmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti, tarımı destekleyip geliştirmek amacıyla kurduğu TMO vasıtasıyla ilk aşamada buğday ve tütün sektörünün devletin destek alımıyla ayakta tutulması amaçlanmıştı. Bu kurumun yanı sıra Aşar vergisinin kaldırılması ile tarımın vergilendirilmesine son verildi. Oysa tarımdan elde edilen artığın, kazancın sanayiye aktarılması için aşar doğru bir yöntemdi (Kepenek, 2011: 42, 44, 72). Ancak bu verginin kaldırılmasının yanı sıra ulaşım altyapısının güçlendirilmesiyle birleşince, tarımsal ürünlerin pazarla buluşması sağlanmış, bu da üretimin de ihracatın da artmasına yol açmıştı.

4. 1939-1945 Dönemi: Savaşta Ekonomiye Ayakta Tutmak

Türkiye ekonomisini, 1929 Büyük Dünya Buhranından daha fazla etkileyen olay, II. Dünya Savaşı oldu. Savaşa katılmayan Türkiye, savaşın yol açtığı tüm ekonomik olumsuzlukları ziyadesiyle hissetti. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin yakın ekonomik ilişki içinde olduğu iki ülke bulunuyordu: Sovyetler Birliği ve Almanya. İlk Sanayi Planı başta olmak üzere Sovyetlerin ekonomi üzerindeki etkisi açık iken, kurulan yeni fabrikaların makine teçhizatı için müracaat edilen ilk ülke de Almanya idi. Ancak bu yakınlaşmalar, İngiltere'yi harekete geçirdi ve iki ülke arasında yakın ilişkiler, uzun bir aradan sonra güçlü bir şekilde tesis edildi. Rusya'nın istekleri karşısında İngiltere-ABD hattında yer alan Türkiye, savaş sonrasında ABD'nin savaştan zarar gören ülkelerin kalkınması için yardım yapacağı devletler listesine girdi.

Savaşa girme ihtimali Türkiye ekonomisine devletin yoğun bir şekilde müdahale etmesine yol açmış, bu amaçla Milli Koruma Kanunu bile çıkarılmıştı. Gerek tarım gerek sanayi üretiminde ordunun ihtiyaçları esas kabul edilmişti. Böylece tarımsal ürünlere ve hayvanlara el konulmuş, tarımsal ürünler çok düşük fiyattan satın alınmış, daha da önemlisi 4 yıl olan zorunlu askerlik kapsamında işgücünün büyük kısmı silah altına alınmıştı. Savaş yılları ekonomisinin “kıtık, karaborsacılık, fiyat artışları” gibi sarsıcı sorunlarıyla hem devlet hem toplum mücadele etmek zorunda kalmıştı. Hububat fiyatları hızla artmış, devletin getirdiği teşvik edici tedbirler ise yetersiz işgücü sebebiyle akim kalmış, buğday ithalatı da çözüm olmamıştı (Şener, 2004: 79-83). Tarımsal üretimin azalmasında hem ‘kötü ürün yıllarının’ etkisi, hem de Aşar vergisini hatırlatan ve aynı olarak tahsil edilen Toprak Mahsulleri vergisinin payı vardı. Tarımdaki düşüş o raddeye ulaşmıştı ki, 1945 yılındaki tarımsal üretim, 1935 yılı üretim miktarının altında gerçekleşmişti (Kazgan, 2017: 56).

4.1. Varlık Vergisi

Kuşkusuz savaş yıllarına damgasını vuran en önemli olay, “savaş döneminde haksız kazançlarla servetini genişlettiği düşünülen tüccar, büyük çiftçi ve emlak sahibine yönelik Varlık Vergisinin” çıkarılmasıydı. 11 Kasım 1942 tarihinde çıkartılan 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu, “olağanüstü koşullardan doğan sermaye kazançlarının vergilendirilmesini” hükme bağlıyor, verginin oranlarını belirlemeyi de takdir komisyonlarına devrediyordu. Sosyal ve siyasal huzursuzluklara yol açan ve Mart 1942'den Mart 1943'e kadar bir yıl süreyle yürürlükte kalan Varlık Vergisiyle⁷ birlikte 1943 yılı sonuna kadar tam 318 milyon lira toplandı (Şener, 2004: 87; Kepenek, 2011: 64).

⁷ Varlık Vergisi 1943'te sınırlandırıldı, 1944'te kaldırıldı. Bu vergiyle “toplanan paranın yüzde 53'ünü azınlıkların, yüzde 36,5'ini Müslümanların, yüzde 10,5'ini de yabancıların ödediği” ifade edilir.

Bu vergiyle birlikte piyasadan önemli miktarda para çekilerek, döviz rezervleri artırılmış ve Türk parasının tekrar güçlenmesi sağlanmıştı. Bu tür vergiler, diğer ülkelerde de yürürlüğe konmuştu, ancak Türkiye'deki uygulamaları özellikle azınlık mensuplarının aleyhine gerçekleşmişti. Kuşkusuz bunda mükellef sayısının çoğunun azınlık mensubu olmasının etkisi büyüktü, bu yüzden verginin çoğunu onlar ödemişti (Kazgan, 2017: 46).⁹ Bu dönemde, “ordu ve şehirlerin artan gıda ihtiyaçlarının temini için kırsal kesimdeki savaş zenginlerinden” Toprak Mahsulleri Vergisi de alındı. Bu vergi, savaştan bir yıl sonra ancak kaldırıldı. Savaş ortamında dolaylı vergilerin artırılmasıyla milli gelirin önemli bölümüne el konularak olağanüstü dönemin savunma giderlerinde kullanıldı (Kepenek, 2011: 66).

Sonuçta savaş ekonomisi, hem Cumhuriyet yöneticilerinin büyük önem verdikleri denk bütçe hassasiyetini yok etmiş, hem de küçük ve orta ölçekli çiftçiler ile düşük gelirli grup başta olmak üzere Türk halkına büyük zarar vererek, yokluk ve açlık yaşatmıştı. Bu durum ise sıkı ekonomik politikaları uygulayan tek parti iktidarının partisi CHP için yıllarca silinmeyecek ‘yokluk’ imajının oluşmasına yol açacaktı. Dolayısıyla genç Cumhuriyet’in kuruluşundan hemen sonra yakalandığı 1929 Büyük Buhranının akabinde II. Dünya Savaşı ile karşı karşıya gelmesi; ‘kriz, daralma ve durgunluğun tüm boyutlarının’ yaşanmasına neden olmuştu. Milli gelirin azaldığı yıllar, işte bu savaş yılları olmuştu. Sanayileşmek için gerekli makine ve yatırım malı ithalatı en düşük seviyeye inmiş, sanayi üretimini olumsuz etkilemişti. Ordunun ihtiyaçları yabancı kredilerle ithalat yapılarak karşılanmış, yani borçlanma yoluna gidilmişti. Diğer yandan Cumhuriyet döneminin ilk yüksek enflasyon dönemi de başlamıştı. Daha doğrusu 1924-1938 arasında fiyatlar genel seviyesi enflasyon ile deflasyon arasında gidip gelmişti. Sözelimi 1924’te yüzde 10 olan fiyat artışı, 1926’da yüzde -8.5 olarak gerçekleşmişti. Aynı şekilde rekor seviyede deflasyon oranı ise 1929 Dünya Bunalımının hemen ertesinde 1930 yılında yüzde -25,5 olmuştu. 1931’de ise enflasyon oranı yüzde 19’a yükselmiş, 1932’de -5,7 ve 1933’te ise -15,9 olmuştu. 1935 de ise fiyat artışı yüzde 11,1; 1936 ve 1937’de yüzde 5 olurken, 1938’de tekrar deflasyon yaşanarak yüzde -4,2 şeklinde gerçekleşmişti (<http://www.anayurtgazetesi.com/yazar/Ataturk-ve-Ekonomi/21254>).

Bu arada devletçilik döneminin başladığı 1930’lu yıllardan savaşın bittiği 1945 yılına kadar geçen süredeki dış ticaret rakamları analiz edildiğinde, dış ticaret fazlasının özellikle savaş yıllarında ciddi oranda arttığı görülüyor. İthalatın ihracatı geçtiği tek yıl olan 1938’deki açık ise 4,9 milyon liraydı. İhracatın rekor fazlalık verdiği yıl ise savaşın bittiği yıl olan 1945 idi ve fazlalık rakamı da 92,8 milyon liraydı. Ancak bu yıllarda dış ticaret hacminde düşüş yaşanmıştı. 1933’te GSMH’daki payı yüzde 15 olan dış ticaret hacmi 1945’te yüzde 6,3 olarak gerçekleşmişti. Bunun anlamı ise dış ticaretin milli gelirden daha az arttığı ve ekonomi içindeki payının da azaldığı şeklindeydi (Kepenek, 2011: 77). İhracatın fazla verdiği bu dönem, ekonominin dışa kapandığı dönem olarak da nitelenebilir. Bazı ekonomistler, buna gerekçe olarak özkaynaklardan ödenmeye çalışılan Osmanlı borçları gösterir ve bunun için de dış ticaret fazlası gerektiğini, bu fazlanın ise ancak bu şekilde sağlanabileceğini ileri sürerler (Kazgan, 2017: 61).

5. 1945-1950 Dönemi: Liberalizme Zorunlu Başlangıç

Türkiye, II. Dünya Savaşı’nın bitimiyle Demokrat Parti’nin iktidara geleceği 1950 yılına kadar sürecek bir toparlanma ve yaraları sarma dönemine girdi. ABD ve Sovyetler Birliği liderliğindeki iki kutuplu dünyanın başladığı bu yıllarda, savaş yıllarından itibaren Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yönelik baskısı, savaş sonrasında da devam etti. Bu ise savunma harcamalarına büyük ağırlık verilmesine, dolayısıyla ciddi malî kayıplara sebep oldu. Türkiye, bu dönemde, ABD ile yakınlaşarak Sovyet tehdidine karşı kendini konumlayacağı yeri seçmiş

⁹ Bu arada Toprak Mahsulleri Vergisi, aslında Aşar Vergisi’nin bir başka versiyonuydu. Bu vergiyi nakde ödeyemeyen köylüler, angarya yol çalışmasına mahkûm edildi.

oldu. Bu çerçevede 19 Şubat 1947’de Dünya Bankası ve IMF’ye üye oldu. Böylece Truman Doktrini olarak bilinen Amerikan yardım programına dâhil oldu ve 1947’de Türkiye’ye 100 milyon dolar yardım yapıldı. Amerikan yönetimi, bu yardımın sanayileşme ya da kalkınma programlarında kullanılmasına izin vermedi. Buna gerekçe olarak da bazı ülkelere zararları telafi edici yardımlar yapılacak olmasını gösterdi. Bu yardımın adı, Marshall yardımıydı ve 1945-46 yılları arasında tam 15 milyar dolarlık bir bütçeyi kapsıyordu. Bu yardımın özelliği, düşük faizli, ortalama olarak 15 yıl ödemesiz ve sonrasında 44 yıl vadeli kredi sağlamasıydı. Türkiye de bu yardımdan yararlanmak için müracaat etti. Bu kapsamda Türkiye’ye 1948’de 59 milyon dolarlık ve 1949’da 59 milyon dolarlık yardımda bulunuldu; bu yardımlar “yol yapımı, tarımda makineleşme, doğal kaynakları işleyecek teçhizat edinme, modern askerî teçhizat temini gibi alanlarda” harcandı. Bunun karşılığında ise Türkiye’den liberal politikalara geçmesi istendi (Üge, 2010: 31-33).

Marshall yardımıyla başlayan süreç, aynı zamanda 1930’lu yıllardan itibaren uygulanan ve İkinci Dünya Savaşı boyunca sıkı bir şekilde uygulanan devletçilikten vazgeçilip liberal bir anlayışın kabulü anlamına geliyordu. Bu sadece ekonomi politikalar için geçerli değildi; aynı zamanda siyasal sistem de bundan kendine düşen payını alacak ve çok partili hayata geçiş başlayacaktı. Bu ise daha liberal politikalar benimseyen, özgürlüklerin savunucusu Demokrat Parti’nin yükselişine zemin hazırlayacaktı.

Diğer taraftan ABD etkisi ve baskısı, dış ticarete liberalleşmeyi zorunlu kılmış; bunun sonucunda ithalatta oluşan öngörülmeleyen artışlar, önemli oranda dış ticaret açığına yol açmıştı. Öyle ki 5 yıl içinde ithalat 1945’te 300 milyon liradan 1950’de 980 milyona çıkmıştı. İhracattaki artış ise daha sınırlı düzeyde olmuş, 1945’te 300 milyon iken 1950’de 700 milyonda kalmıştı.

Türkiye’nin tarıma ağırlık vermesi yönündeki görüşlerin de tesiriyle tarımda makineleşmede önemli mesafeler kat edildi. Bu görüşün en büyük savunucusu ve tavsiye edicileri, Amerikalı uzmanlardı. 1946’da ülkeye gelen Max Thornburg’un raporundan sonra 1950’de Dünya Bankası adına gelen Barker da raporunda tarıma öncelik veren bir sanayileşmeyi, devletçiliğin tasfiyesini ve yabancı sermayenin teşvikini tavsiye etti. (Kazgan, 2017: 67)

Bu kapsamda tarımsal makine-teçhizat ithalatına öncelik verildi, deyim yerindeyse traktör ithalatında rekor üzerine rekor kırıldı. 1945’te 1,156 olan traktör sayısı 1949’da 9,170’e, 1950’de 16,585’e ve 1953’te 35,600’e yükseldi (Kepenek, 2011: 105). Bu şu anlama geliyordu: Cumhuriyet döneminin daha ilk 20 yılında önemli bir politika değişikliğine gidilmişti. II. Dünya Savaşı öncesinde demiryolu yapımına ağırlık vererek hızla sanayileşmeyi hedefleyen hükümetler, “savaş sonrasında karayolları yapımına ağırlık vererek tarıma yoğunlaşmak ve tarıma dayalı sanayileşmeye çalışmayı” benimsemişti. Bu yüzden ivedilikle toprak reformu yapılarak, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmıştı. Bu uygulamalar tarımın geliştirilmesini amaçlıyordu. Bu dönemde bütçe açıkları yabancı bağışlar ve borçlanmalarla aşılmaya çalışılmış ve böylece Osmanlı’dan kalan en kötü miras olarak gösterilen dış borçlanma, Cumhuriyet döneminde hızla artmaya başlamıştı (Üge, 2010: 134-35).

İsmet İnönü devrinde, savaşın hemen sonrasında, yabancı uzmanların katkılarıyla 1947 yılında bir Kalkınma Planı hazırlandı. Kalkınma Planı, 1948-1952 yılları arasında ulaştırma, haberleşme, sanayi, enerji ve tarım kesimlerinde 3,7 milyar liralık harcama yapılmasını tasarlıyordu. Karayollarına öncelik verilmesini öngören planın finansmanının yüzde 49’u, yani yarısı ise dış yardım ve kredilerden temin edilecekti. Bu çok önemli bir kırılmayı beraberinde getirerek, o güne kadar büyük ölçüde riayet edilen yatırımların mümkün olduğunca iç kaynaklardan karşılanması ilkesinin terk edilmesine yol açmıştı. ABD yetkililerle Truman Doktrini çerçevesinde gerçekleşen görüşmeler neticesinde, onların istekleri üzerine ulaşım yatırımları Cumhuriyet’in demiryollarını yaygınlaştırma hedefinden keskin bir ‘viraj’la karayollarına evrilmişti (Kepenek, 2011: 88).

6. 1950-1960 Dönemi: Demokrat Parti ile Serbest Piyasa Yılları

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan serbest seçim sonucu iktidara gelen Demokrat Parti, siyasi değişimin yanı sıra ekonomik değişimin de simgesi ve öncüsü oldu. Askerî darbe ile nihayetlenecek 10 yıllık iktidarı döneminde 1930'dan beri uygulanan “devletçi, korumacı ve kendi kendine yeten politikalardan” vazgeçilerek, liberal politikalara geçildi (palamut-Giray, 2001: 26-27).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni dünya yapılanmasının ekonomik kuruluşları olan Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OECE) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının (GATT) içinde yer almıştı. Demokrat Parti iktidarıyla birlikte iki kutuplu dünyada sadece siyasal olarak değil ekonomik açıdan da ABD etrafında şekillenen tarafta olduğunu gösteren ekonomik politikaların uygulanmasına başlandı. Bu dönemin ekonomi politikasını belirlemede Başvekil Adnan Menderes'in daveti üzerine Türkiye'ye inceleme gezisi yapan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) Başkanı James M. Barker'ın hazırladığı yatırım programı tavsiye raporu etkili oldu (Emiroğlu-Koçyiğit-Kesici, 2012: 82-83). Böylece 1946 tarihli Beş Yıllık Kalkınma Planı bir yana bırakarak karayolları yapımını, elektrik üretimini sağlayacak tesislerin inşasını ve tarımı önceleyen serbest piyasa düzenini yerleştiren politikalar icraya ediliyordu (Kazgan, 2017: 67).¹⁰

Bu dönemde Cumhuriyet döneminin sanayileşmede temel hedefi olan ve temel tüketim mallarının yerli üretimle karşılanmasında çok büyük merhale kat edildi. 1950 yılında sabit fiyatlarla 38.550 milyon lira olan GSMH, 1953'te 54.091 milyon liraya, 1959'da ise 68.521 milyona yükseldi. Rakamlarla ifade etmek gerekirse, “Demokrat Parti döneminde toplam yatırımların GSMH içerisindeki payı 1950 yılında yüzde 9.6 iken, 1955 yılında yüzde 14.3'e; 1960 yılında ise büyüme trendi azalmasına karşın yüzde 16'ya” yükseldi (Takım, 2012: 171). 1954'ten sonra kişi başına düşen milli gelir artışı da yüzde 3,5 gibi önemli bir orana ulaştı (Baytal, 2007: 545-554). Milli gelirin yüzde 15'i yol, baraj, makine-teçhizat gibi sermaye mallarına gitti, bu da sanayide ciddi bir kıpırdanmayı sağladı. Uygulanan politikalar sayesinde 1952-1957 döneminde sanayinin yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 12,5 oranına ulaştı. Sanayinin büyümesi için gerekli olan enerji sektöründe ise büyük atılım yaşandı. Birçok baraj ve Soma Termik santrali gibi elektrik üreten tesisler hizmete girdi. Böylece 1950 yılında 789.624 kw/saat olan enerji üretimi, 1960 yılında 2.815.071 kw/saate ulaşmış oldu (Albayrak, 2004: 313-315; Emiroğlu vd., 2012: 85). Kepenek ise aynı dönemde elektrik üretiminin yüzde 350 artarak, 3560 milyon kw saate ulaştığını aktarıyor (Kepenek, 2011: 104).

Sanayi iç pazarın genişlemesi sonucu büyük canlılık meydana geldi. Özel sanayi ithal ikameci anlayışla geliştirilmeye çalışıldı. Bu özel sanayiye geçiş dönemi, aslında temel tüketim mallarının yerli üretimle karşılanmasını hedefleyen ve sanayileşmenin birinci ve en kolay aşaması olarak nitelenen safhaydı. Ne var ki özel sektör iç talebi karşılamakta yetersiz kaldı. Bunun üzerine ithal ikameci yerli üretimde özel sektör ile kamunun birlikte hareket etmesi yoluna gidildi (Kepenek, 2011: 108). Özel sektörü özendirerek teşviklerin olmadığı bu dönemde, sanayicileri teşvik amacıyla krediler artırılmış, devlet bankalarının açtığı kredi miktarı, 1950'da 300 milyon iken 1960'da 7 milyar 500 milyon liraya çıkmıştı (Sertel-Sarıyürek, 2016). Banka kredileri ağırlıkla temel tüketim sanayilerine verilirken, kredilerin bölgesel dağılımı Marmara bölgesini öne çıkartıyordu (Kepenek, 2011: 109). Bu da Türkiye'nin yeni sanayi bölgesi olarak Marmara Denizi kıyısındaki şehirlerin öne çıkacağına işaretliydi. Yerli sermaye birikiminin eksikliğinin farkında olan Demokrat Parti yönetimi, ‘Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu’nu çıkartarak, özel teşebbüsün gelişimini engelleyen engelleri ortadan kaldırdı (Baytal,

¹⁰ Bazı yazarlar, devlet eliyle ağır sanayi kurma girişiminin bırakılarak serbest piyasa kurallarının uygulanacağı programı, bu yönüyle 24 Ocak Kararlarına benzetir.

2007: 545-567; Albayrak, 2004: 305). 1954-1960 yılları arasında ise Türkiye'ye toplam 14.5 milyon dolar yabancı sermaye girişi oldu (Takım, 2012: 179).

Diğer taraftan çökmüş bulunan Türk tarımı Menderes döneminde uygulanan istikrarlı politikalar neticesinde gelişti. 1948-1962 yılları arasında ekilebilir arazilerin alanı yüzde 65 oranında arttı. Türk ekonomisinde 1957 yılında ekilebilir arazilerin sınırına ulaşıldı (Parasız, 1998: 105). Tarım politikaları kısa süre içinde Türkiye'yi tahıl ihracatçısı bir ülke haline getirdi. Tarımda traktör kullanımı artarken modernizasyon da yakından takip edilmişti. Sözelimi 1940 yılında sadece 1000'in üzerinde traktör bulunurken, 1950 yılında bu sayı 16.000'i geçmişti. 1951 sonuna doğru 24.000'e ulaşan traktör sayısı, 1954'te 37.743'ü bulmuştu (Takım, 2012: 169). Demokrat Parti, toprak reformu çerçevesinde Mart 1953'e kadar 6 milyon 462 bin 924 dekar arazi dağıtmıştı (Emiroğlu-Koçyiğit-Kesici, 2012: 89; Kepenek, 2011: 104-105). Ayrıca savaş sonrası genç erkek nüfus tarıma dönüp hava koşulları da olumlu gidince 1947-1953 yılları arasında tarımsal üretim yıllık ortalama yüzde 10 artış göstermişti (Kazgan, 2017: 69). Traktör sayısındaki artışa bağlı olarak işlenen toprak sayısı da yükselmişti. Buna göre işlenen toprak 1945'te 12,7 milyon hektardan 1962'de 23,2 milyon hektara çıkarak, yüzde 83 oranında, bir başka ifadeyle neredeyse bir kat artmıştı (Kepenek, 2011: 104). Tarımdaki makineleşme ve verimlilik artışı, buradan boşa çıkan işgücünün şehre göçünü tetiklemişti.

Tüm bu olumlu gelişmelerin başladığı 1950'li yılların başlarında, 1953 yılında ihracat da o yıla kadar olan en üst seviyeye çıkarak, rekor kırdı ve 396,1 milyon dolar oldu. 1954 yılında Kore savaşının sona ermesi ekonomik anlamda Türkiye için elverişli ortamı sona erdirdi. Artık önemli ihraç malzemesi olan tarım ürünlerinin fiyatı ve talebi düşmüştü. Liberal politikaları kısıtlayan Menderes iktidarı, sanayi kesimine devleti soktu. Şeker ve çimento başta olmaz üzere iç talebi karşılayacak bir yatırım anlayışına yöneldi. Ne var ki 1957-1960 yılları arasında yaşanan ekonomik kriz, yatırımların olumsuz yönde etkiledi. Bu dönemde Cumhuriyet tarihinin ilk büyük enflasyon oranı gerçekleşti (1957'de enflasyon oranı, 23,2 olmuştu), ciddi ekonomik darboğazlar belirerek, ekonomi bütünüyle ilk kez bir bunalımın içine girmişti (Kılıçbay, 1999: 105). 1958'de yaşanan kriz üzerine o yıl, IMF ile mutabık kalınarak bir istikrar programı uygulanmaya başlandı. Böylece 420 milyon dolar tutarında dış borç ertelenerek, 359 milyon dolarlık da yeni kredi alındı. Bu istikrar programı, enflasyonu kontrol edip dış ticaret rejimini düzenlemeye dayanıyordu (Kazgan, 2017: 70, 74).

Özetle Demokrat Parti döneminde tarımsal üretimin yükselmesi, iç talebin artması ve uygun iç ve dış gelişmelerin de desteğiyle ekonomik gelişme, önceki dönemlere göre hızlandı. Tarım topraklarının köylüye dağıtılmasıyla tarımsal alan genişledi. Ayrıca tarımda yoğun bir makineleşme sağlandı, traktör sayısı neredeyse bu dönemde 10 kat arttı. Tarım ürünlerin taşınma ve depolanmasına getirilen çözümler, ürünlerin gerçek fiyatından satılması sağlandı. Ziraat Bankası, tarım sektörünün kredi ihtiyacının karşılanmasında önemli rol oynadı. Bunlar da gösteriyor ki DP iktidarları, tarımı ülkenin kalkınmasının lokomotifleri olarak gördüler ve tarımda endüstrileşme ve verimliliği yükseltmeye çalıştılar.

7. 1960-1980 Dönemi: Ekonomide Planlı Dönem

1960 Darbesi ile Türkiye'de demokrasi kesintiye uğratılıp siyasal ekonomik revizyondan geçirildi. Bu açıdan en önemli belirleyici unsur, Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasıydı. DPT ile birlikte, bir anlamda Demokrat Parti'nin programsız liberal politikalarına karşı bir tepkiyle planlı kalkınma dönemi başlatıldı ve 20 yıl boyunca uygulandı. Aslında planlı döneme geçişte, "Demokrat Parti hükümetinin düşürülmesinde etkin olan bürokrasinin özlemleri" müessir olmuştu. Planlı yaklaşım bürokrasinin geleneksel tarzıyla, yani ekonomik yapıyı belirlemede söz sahibi olma arzusuyla uyumluydu. Planlı döneme geçişi, Türkiye'ye kredi veren odaklar da istiyordu. Kamu harcamalarının kısılması, kalkınmanın bir programa bağlanması, dış borçlanma ve yabancı sermaye için daha güvenilir bir ortam oluşmasını temin edecekti

(Kepenek, 2011: 138-139). 1963-1983 yılları arasında 4 planın uygulamaya sokulması planlanıyordu. Buna göre Birinci Plan 1963-1967 yılları arasında, İkinci Plan 1968-1972 yılları arasında, Üçüncü Plan 1973-1977 yılları arasında, Dördüncü Plan ise 1978-1983 yılları arasında yürürlüğe konulacaktı. Planlar, katı bir planlı ekonomi modelini göstermiyordu; kamu sektörü için “zorunlu” hedefler, özel sektör için ise “yol gösterici” hedefler koyuyordu (Kazgan, 2017: 78). Ne var ki Planın kamu kesimi için emredici özelliğinin tam gerçekleşmemesinin yanı sıra özel sektöre ‘yol gösteren’ kısmı da işlememişti (Kılıçbay, 1999: 123-124).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile kamu yatırımlarının ekonomik kalkınma hedefleri doğrultusunda yapılması planlanırken özel sektörün de ucuz kredi ve teşviklerle desteklenip yabancı rekabetten korunması amaçlandı. Planın amacı ortalama yüzde 7’lik bir büyümeyi sağlayarak işsizliği önlemektir. Planlı dönemin 1962-1976 yılları arasındaki yıllarda sanayi sektörü, yıllık ortalama %9,3 büyüdü. Büyümenin temel kaynağı, sanayi sektörü oldu. Ancak yerli sanayi, teknolojisini yurtdışından ithal etmek zorundaydı, bu ise döviz kaybı demektir. Böylece planlı dönem, yerli sanayicileri büyütme ve iç talebi genişletme amaçlamış, ancak ihracatı artırmak için bir tedbir almamıştı. İhracat olmayınca da döviz gelirleri yükselmemişti. Bu sarmal, Türkiye’yi darboğaza iterken siyasal ve toplumsal kargaşanın artmasına yol açmış, grev ve lokavtlar yüzünden fabrikalar işlemez hale gelmişti.

1964-1980 yılları arasında dış ticaret sürekli açık verdi. İhracatın ithalatı karşılama oranı %76.5 iken bu oran 1980’de %36.8’e geriledi. İthal ikameci sanayileşme süreci, ödemeler dengesinde kötüleşmeye yol açtı. Çünkü ithal girdiyle üretilen ürünler, ihracata dönük değil iç talebi karşılamaya yönelikti. Dolayısıyla bu üretim için gerekli ara mallar döviz elde edilemediğinden tedarik edilemiyordu. Geleneksel ürün ihracatından da yeterli döviz gelmiyordu (Savrul-Özel-Kılıç, 2013: 68).

1970’li yıllarda iki kriz yaşandı. İlk krizin çıktığı 1973 sonuna kadar, ekonomik gidişat olumlu bir seyir takip ediyordu; “reel GSMH artış hızı yıllık ortalama yüzde 7’ye yaklaşıyor, yurtiçi tasarruf oranı neredeyse yurtiçi yatırımı karşılıyordu. İhracatın ithalata oranı hızla düşüyor olsa da 1950’den bu yana ilk kez net turizm geliri pozitif bakiye veriyor ve işçi dövizleri artıyordu... Bu arada ihracatta basit de olsa birkaç sınıai mamul devreye giriyordu...” Birdenbire petrol krizi patlak verdi (Kazgan, 2017: 84-85). 1973 yılının sonunda 1974 yılının başında yaşanan petrol krizi ve ardından Kıbrıs gelişmeleri, Türkiye’yi olumsuz etkiledi, ekonomik dengeleri korumayı zorlaştırdı. ABD ile anlaşmazlıklar, ambargoyu getirdi. Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkelerin içinde bulunduğu kriz de ihracatımızı olumsuz etkiledi, (Kepenek, 2011: 192) bu ise ihracatın ithalatı karşılama oranını azalttı; borç patlaması, borç krizlerini doğurdu; yüksek enflasyon dönemine girildi; döviz darboğazı oluştu (Boratay, 2018: 163). Rakamsal olarak ifade etmek gerekirse “1972-1977 arasındaki 4.2 milyar dolarlık ithalat artışının sadece 800 milyon dolarlık kısmı reel artışı. Geri kalan 3.4 milyar doların 2.49 milyar dolarlık bölümü sınıai mamul fiyatlarının artışından kaynaklanırken, petrol fiyatı artışı 1 milyar dolardan az bir tutar götürdü. Dış ticaret hadlerindeki kötüleşme... daha çok ithal malları (dolar) fiyatlarının tırmanmasından kaynaklanıyordu...” (Kazgan, 2017: 85).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemine giren bu yıllarda yaşanan ekonomik bunalım, o tarihe kadar meydana gelen diğer krizlerden daha ağırdı. Belki de, 1970’lerin sonunda ortaya çıkan kriz, savaş yılları dışında yaşanan en ağır ekonomik bunalımdı (Kepenek, 2011: 192). Ekonomik krizin çözümü için IMF devreye girdi ve iki istikrar programı uygulandı. Amaç, elbette ki, “ödemeler bilançosu açıklarının finansmanı, enflasyon baskısının durdurulması, KİT’lerin kendi kendini finanse edecek duruma getirilmesi ve bütçe üzerindeki yüklerin hafifletilmesi” idi.

Bu arada 60’lı yılların önemli bir gelişmesi ise 1963 yılında yaşandı. AET, 1959’da Adnan Menderes’in yaptığı üyelik müracaatını, o yıl kabul etti ve Türkiye 1 Ocak 1964’ten itibaren tam

üye olarak değil de ortak üye olarak teşkilata katıldı (Kazgan, 2017: 81-82). Bu süreçte Avrupa Topluluğu ile entegrasyonu sağlayacak mevzuatla uyum ihmal edildi. 1970’te imzalanan Katma Protokol ile Türkiye’nin 1995 yılına kadar AET ile Gümrük Birliği’ni gerçekleştirmesi kayıt altına alındı. Üçüncü Kalkınma Planı da bu düzeye ve ekonomik yapıya erişmek için ekonominin ne kadar hızla büyüyeceğini tespit etmiş ve 1995’te, 1970’lerin AET üyesi İtalya’nın gelir düzeyine ulaşma hedefini koymuştu (Kepenek, 2011: 150).

Sonuçta ekonomik alanda yaşanan gelişmeler siyasal istikrarsızlık ve birbiri ardına kurulan koalisyon hükümetleriyle birleşince, daha da kaotik bir hal aldı, bir kısır döngü oluştu. Diğer yandan bu kritik dönemde, 1980 yılına kadar “sanayileşme tutkusuyla istikrar tedbirlerinin birlikte yürütülmek istenmesi”, “düşmemek için bisikleti daha hızlı sürmek” (Kepenek, 2011: 193) şeklinde değerlendiriliyordu. “70 cente muhtaç”¹¹ hale düşen Türkiye, döviz olmadığı için ara ve yatırım malları ithal edemiyordu, bu ise üretimi durduruyor, o da kıtlığa ve karaborsaya yol açıyordu. Türkiye’nin içe dönük sanayileşme modeli iflas etmişti. Yeni bir çıkış yolu aranıyordu (Cumhuriyet, 10.11.1977: 9).

8. 1980-2001 Dönemi: Yeni Kalkınma Modeli ve Krizler Devri

8.1. 24 Ocak Kararları: İhracat Odaklı Ekonomik Modele Geçiş

Türkiye’nin aradığı çıkış yolu, 24 Ocak 1980 tarihinde alınması sebebiyle Türk ekonomisi tarihine 24 Ocak Kararları olarak geçen model değişikliğiyle bulundu. Süleyman Demirel’in başbakanlığı döneminde Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal ve ekibi tarafından hazırlanan bu kararlar,¹² ‘içe dönük, dışa bağımlı olan ithal ikameci sanayileşme stratejisi’ terk edilerek, ‘ihracata dayalı sanayileşme modeline’¹³ geçildi. 24 Ocak, Türkiye’nin 1958’de ve 1970’te uyguladığı IMF istikrar programlarından farklıydı. Çünkü 24 Ocak Kararları, “uzun dönemli kalıcı bir ekonomik büyüme programıydı. Uzun döneme yönelik yapısal amaçlar üç noktada toplanmaktaydı. Kamu kesiminin daraltılması, sermaye-emek piyasalarının arz ve talep koşullarına bırakılması ve iç ve özellikle dış piyasada serbestlik olması (Kepenek, 2011: 211).”

Geniş açıdan bakıldığında 24 Ocak Kararları ile başlayan 1980’li yıllarda, yarım kalan bir hayalin gerçekleştirilmesi hedeflenmişti. Bu hayal ise “dinamik bir girişimci sınıf yetiştirmek” idi (Kazgan, 2017: 245). Geçmişte, Tanzimat devrinde Hayriye tüccarlarıyla bu denemiş, olmamıştı; Osmanlı’nın son döneminde “milli iktisat” anlayışıyla oluşturulmak istenmiş, olmamıştı; Cumhuriyetin ilk yıllarında milli tüccar kitlesi oluşturmak baş hedef tayin edilmişti, olmamıştı. Nihayet Menderes’le birlikte yerli bir girişimci grup olsun istenmişti, olmamıştı. 1980’lerde yeniden gayret edildi. Bu kez başarılı, çünkü 1960-1980 arasındaki planlı dönemde yerli girişimcinin yetişmesini sağlayacak vasat oluşmuştu. Bu yıllarda da ilk tomurcuklarını vermişti. Yerli girişimcinin çoğalıp varlığını devam ettirmesinin, kazanımlarına sahip olmasının önündeki tek engel, yaşanan ekonomik krizlerdi; çünkü krizlerle birlikte kazanımlar da yabancılara geçiyordu.

Aslında 24 Ocak Kararları, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan uluslararası ekonomik düzene ‘açılmak’ amacı taşıyordu. Bu sebeple fiyat istikrarını sağlayarak, yani enflasyonu düşürüp;

¹¹ Gazetedeki haberde geçen ifade şöyleydi: “Demirel, 70 sente bile muhtaç olduğumuzu söyledi / Başbakan Süleyman Demirel, AP Grubunun dünkü toplantısında hacı adaylarının perişan durumda olduklarını söyleyen Sivas Milletvekili Enver Akova’yı yanıtlarken “Yetmiş sente muhtaç olduğumuz bir devirde, yetmiş milyon dolar ayırdım, daha ne yapalım” demiştir.”

¹² Turgut Özal, 1979 yılının son günlerinde dönemin başbakanı Süleyman Demirel’e sunduğu ‘hizmete özel’ bir raporda ‘24 Ocak Kararları’ diye anılacak istikrar programının esaslarını ve gerekçelerini ortaya koyup savunmuştu. (Boratay, 2018: 163).

¹³ Bu model, Japonya ve diğer Asya ülkeleri, 1970’lerin petrol krizleri üzerine yaşadıkları durgunluğu bir iki yıl içinde aşarken geliştirdiler. İhracata Dönük Büyüme, “ekonomiyi serbestleştirme, hızla ihracata yönelme ve büyümenin dünyayla bütünleşerek mümkün olduğu” gerçeğine dayanıyordu. Dolayısıyla diğer çevre ülkeler için de geçerli olabilirdi. (Kazgan, 2017: 97).

ihracat artışını sağlayarak dış ticaret dengesini oluşturmayı önceliyordu. İhracat amacına ulaşmak için sanayi sektörünün üretim yapısını rekabetçi kılmak istiyordu. Tüm bunları gerçekleştirebilmek için “ithalatın serbestleştirilmesi; TL’nin aşırı değerlenmesine son veren gerçekçi esnek kur uygulamasına geçilmesi; ihracatın ve yabancı sermayenin teşviki; ihracata finansman ve sigorta konularında kurumsal destek sağlanması; sübvansiyonların kademeli olarak azaltılarak, uygulanan fiyat kontrollerinin kaldırılması; faiz oranlarının serbestleştirilmesi” yoluna gidildi (Savrul-Özel-Kılıç, 2013: 69). Kararların simgesel uygulaması ise Türk Lirası’nın dolar karşısındaki değerinin 47 liradan 70 liraya düşürülmesiyle oldu. Böylece değerli döviz ve daha az değerli TL ile ihracat artırılabilecekti. Bunun anlamı, devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılmasını içeren şok tedavisi ya da bir başka deyişle “şok stratejisi” idi ve ekonomi üzerinde etkili olacaktı. Ayrıca sonrasında gelen askerî yönetimin sağladığı ortamdan istifade edilerek, toplu sözleşme ve grev hakkı askıya alınarak Yüksek Hakem Kurulu devreye sokuldu ve ücret kontrolleri arttırıldı. 1989’da da Türk Parasının kıymetini koruma kanunu değiştirilerek, sermaye hareketlerinin önündeki son engeller de kaldırıldı (Boratay, 2018: 163).

Bu dönemde dış ticaret serbest piyasaya uyumlu hale getirildi. Sözelimi 1984’de %76.3 olan gümrük vergileri %48.9’a düşürüldü. Aynı şekilde yasaklı mallar listesindeki malları sayısı ilk aşamada 1800’den 459’a indirildi. İthal iznine bağlı mallar ise tedricen azaltıldı ve 1990’da tamamen kaldırıldı. Bu kararların getirdiği yeni üretim atmosferinde ihracatta önemli artışlar yaşandı. Buradaki tek olumsuzluk, aynı sırada ithalatın daha fazla artmasıydı. Bir başka deyişle, “bu olumlu gelişme, ekonominin ithal bağımlılığını düşürmeden meydana gelmişti.” 24 Ocak Kararları, 12 Eylül 1980 darbesinden sonraki dönemde uygulanırken, Turgut Özal’ın kurduğu Anavatan Partisi’nin 1983 seçimleriyle iktidara gelmesi üzerine yeni ve güçlü serbest piyasa politikalarıyla desteklenmişti. Kapsamlı tedbirler sayesinde 1980’li yıllarda ihracat ve ithalat artmış, ihracatın içinde sanayi ürünlerinin oranı yükselmiş, karaborsa önlenmiş, yabancı sermaye girişinde ciddi artış yaşanmış, sanayinin kapasite kullanım oranı artmıştı. Dolayısıyla 24 Ocak kararları yeni yatırımların yapılmasını sağlamamıştı. Bu iddiaya göre 1980 öncesinde siyasal ve sosyal karışıklık sebebiyle kullanılmayan sanayinin kapasitesi, bu tarihten sonra verimli şekilde kullanılmaya başlanmasıyla yükselmişti (Boratay, 2018: 178-179). 1980 öncesi kriz döneminde özel imalat kesiminde kapasite kullanımı yüzde 51’e kadar düşmüştü (Kazgan, 2017: 97). Böylece 1987 yılına kadar enflasyon, büyüme ve GSYİH rakamlarında olumlu gelişmeler meydana geldi.

Yabancı sermaye, 24 Ocak Kararlarında ayrıcalıklı bir yer işgal ediyordu. Yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi çıkartıldı. İhracat hedefi bu teşviklerde de gözetildi ve yabancı sermayeli yatırımlara imal ettikleri ürünleri, alanına göre değişmekle birlikte belirli oranda ihraç etme şartı getirildi. Bu ise 1980 öncesiyle temel bir farklılığı gösteriyordu. Daha önce iç talebi karşılamak için üretim amacıyla gelen yabancı sermaye, şimdi dış pazar hedefiyle gelecekti. Sonuçta yabancı sermayeye tanınan kolaylık da, faaliyet alanları da genişletildi. Böylece yabancı sermaye, yeterli tasarrufa sahip olmayan ülke için ödemeler dengesi açığından teknoloji transferine kadar birçok derdin çaresi olarak görüldü (Kepenek, 2011: 206-207).

1980 öncesinde Türkiye’nin ihracatı tarım ürünleri ağırlıklı iken 24 Ocak Kararlarından sonra dış ticaretin yapısının da değişmeye başladığı ve sanayinin ihracattaki payının giderek yükseldiği görülüyor. Öyle ki, 1990 yılına gelindiğinde tarımın toplam ihracat içindeki payı %18.4 iken bu oran 2000’de %7.8’e geriledi. Aynı yıllarda sanayinin payı ise %79’dan %91.2’ye çıktı. Ne var ki Türkiye’nin ihracatçı sektörleri ithalata bağımlıydı. Çünkü ihraç mallarının ara malları ithal ediliyordu. Buna rağmen şunun altını çizmekte fayda var: 1994-2004 yılları arasında yaşanan ihracattaki artış, dünya ihracat artış hızının üzerinde gerçekleşmiş ve yıllık ortalama %12.5 olmuştu. Böylece Türkiye 1994’de %0.42 olan dünya ihracatındaki payını 2004’de %0.70’e

çıkardı. Ancak bu yıllar arasında yapılan ithalat da dünya ithalatındaki artışın iki katı artış göstererek, yüzde 14,3 olmuştu (Savrul-Özel-Kılıç, 2013: 73).

Turgut Özal liderliğindeki ANAP Hükümeti, AET ile ilişkileri geliştirmeyi hedeflemişti. 12 Eylül 1980 darbesinin demokrasi ve insan hakları konusunda oluşturduğu olumsuzluklara rağmen Özal Hükümeti, hedefine uygun bir şekilde 14 Nisan 1987’de Avrupa Ekonomik Topluluğu’na tam üyelik başvurusunda bulundu. Topluluğa uyum amacıyla gümrük indirimleri yapıldı. Ancak 5 Şubat 1990’da “parlamento, azınlık hakları ve Kıbrıs gibi siyasi konular ile yüksek enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik sorunlar ve demokratikleşme ve insan hakları” gibi konular gerekçe gösterilerek, Türkiye’nin üyelik müracaatı reddedildi. Bunun yerine ilişkilerin geliştirilmesini hedefleyen bir işbirliği sürecine girildi (Uysal, 2001: 146).

Seksenli yılların vergi değişiminde simgesi Katma Değer Vergisi idi. Kemal Sunal’ın hakkında bir sinema filmi çevirdiği, şarkı sözlerine esin kaynağı olan KDV, aslında dolaylı vergiler yerine getirilen “çağdaş bir vergileme” sistemiydi (Kazgan, 2017: 117). Turgut Özal yönetimi, birçok Batılı ülkenin yerleştirmek için zorluk çektiği bu yeni sistemi, tüketiciye vergi iadesi yöntemiyle kısa zamanda yaygınlaştırıp kalıcı hale getirmeyi başardı.

Diğer taraftan 1980 sonrasında belirlenen iktisadi hedefler ile iktisat politikaları ana hedef olan devleti küçültme istekleri ile bağdaşmadı, ekonomide devletin ağırlığı azaltılmadı (Kılıçbay, 1999: 97). Kamu kurumlarının özelleştirilmesinde, özellikle Danıştay gibi kurumların çıkardığı engeller sebebiyle hedefe ulaşılamadı. Kamu iktisadi kuruluşların zararı önlenemedi, kamu harcamaları düşürülemedi. Devletin ekonomideki ağırlığını azaltamaması sonucu iç borçlar dönemi başladı.

Türkiye ekonomisi 1989’la başlayan 20 yıllık bir dönem içinde 4 kriz dalgasının (1994, 1998-1999, 2000-2001 ve 2008-2009 krizlerinin) içinden geçti (Boratay, 2018: 191). Birinci aşamada, 1988-1991 yılları arasında büyüme rakamları sürekli bir dalgalanma içinde oldu. Faizlerin kontrolünün Merkez Bankası’nda olduğu bu dönemde, kamu açıkları iç borçlanmayla finanse edilme yoluna gidildi. Faiz ödemelerinin yüksek boyutlara ulaşması, kamu maliyesini krize sürükleyecek hale getirdi. Böylece Türkiye, “borç-faiz-borç” fasit dairesine girdi (Bayrak-Kanca, 2013: 5). Kuşkusuz bu dönemin dalgalanmasında ‘1989 işçi eylemlerinin, demir-çelik, SEKA ve Zonguldak grevleri’ ile aynı yıl yapılan mahalli seçimde liberal politikaların simgesi ANAP’ın aldığı yenilginin payı büyüktü. Bu tür gelişmeler sebebiyle 1988 ve 1989 yılları stagflasyon yılları oldu (Kazgan, 2017: 121).

1990 Körfez Savaşı ile bölgede oluşan kaos ekonomiyi olumsuz yönde etkiledi. Ticaret durma noktasını gelirken, petrol boru hattı da devre dışı kaldı. Irak’ta oluşan otorite boşluğu Türkiye’ye yönelik terör olaylarının tırmanmasına, bu da terör harcamalarının artışına yol açtı. Bu ilave gelişmelerin etkisiyle 1990’dan sonra enflasyon daha da yükseldi, gelir dağılımı bozuldu. İç ve dış borçlarla kapatılmaya çalışılan ekonomik açıklar, 1994 krizinin hazırlayıcısı oldu. Büyük oranda siyasal istikrarsızlığın bir sonucu da olsa, 1980’de başlayan bu ekonomik değişim sonrasında 2002 yılına kadar neredeyse her 4-5 yılda bir ekonomik krizle karşı karşıya kalındı (Kepenek, 2011: 214). 1990’lı yıllarda siyasi ve ekonomik açıdan tekrar bir kısır döngüye giren Türkiye, bu sarmaldan 2002’yi sonrası ancak çıkabildi.

8.2. 5 Nisan 1994 Krizi: Büyük Çöküş

Türkiye’nin siyasal kaosa girdiği, koalisyon hükümetleri sebebiyle ekonomik istikrarsızlığın arttığı 1990’lı yıllarda karşılaştığı en önemli kriz, 5 Nisan 1994’te yaşandı ve ‘5 Nisan Kararları’ diye anılan tedbirler alındı. Kriz, yüksek faizle iç borçlanma karşısında hükümetin faizleri zorla aşağıya çekmesiyle patlak vermişti. Krizle döviz yıllık olarak yüzde 160 artmış, dövizdeki yükselme yurtiçindeki fiyatlara yansımış ve o yıl enflasyon yüzde 118 olarak gerçekleşmişti (Boratay, 2018: 200-201). Krizi karşı ilan edilen 5 Nisan Kararları ya da ekonomik istikrar

programıyla Aralık 1993'te 14.4 lira olan dolar, 7 Nisan 1994'de 39.8 liraya yükseldi, istikrar ancak yılın ikinci yarısında sağlanabildi. Krizin olduğu 1994 yılında ekonomi yüzde 6.1 oranında daraldı. 5 Nisan tedbirlerini, 1980'den itibaren hayata geçirilemeyen düzenlemelerin ekonomide yol açtığı sorunları ortadan kaldırmayı amaçlayan projeler olarak değerlendirenler de bulunuyor (Savrul-Özel-Kılıç, 2013: 71).

Aslında 1990 Körfez Krizi ve 1991 seçimlerinin belirsizliği yeni bir krizin habercisi gibiydi. Halbuki Türkiye 1990 yılında ise büyüme oranı, tüketim harcamalarındaki artışın sanayi üretimini uyarması neticesinde uzun süre kırılmayacak bir rekor olan 9,4 oranında gerçekleşmişti. Ancak bütçe açıkları, enflasyon ve ihracat ile ithalat arasında fark artmıştı. Bunun üzerine 5 Nisan 1994'te yeni bir istikrar programı açıklandı (Karaçor ve Alptekin, 2006: 311). 5 Nisan 1994'te açıklanan Olağanüstü İstikrar Tedbirleri ile “enflasyonun hızla düşürülmesi ve fiyat istikrarının sağlanması; yapısal değişikliklerin yapılması; kamu açıklarının hızla aşağıya çekilerek borçlanma ihtiyacının en aza indirilmesi; KİT'lerin özelleştirilmesi; ihracat artışının hızlandırılarak, ihracat ile ithalat arasındaki farkın en asgari seviyeye indirilmesi” hedefleniyordu. Türkiye'nin ekonomi tarihinde 1994 yılı önemli bir tarih oldu. Negatif büyümenin yaşandığı bu yılda, toptan eşya fiyatlarıyla yüzde 150, tüketici fiyatlarıyla yüzde 125'lik bir enflasyon yaşandı. Bu arada Türkiye'nin kredi notu düştü, faiz manipülasyonları sebebiyle dolara hücum başladı ve Merkez Bankası kuru sabit tutmak adına döviz rezervlerini kaybederek cumhuriyet tarihinin en yüksek enflasyon oranlarından birinin oluşmasına neden oldu (Doruk-Yavuz, 2018: 2245).

8.3. Bir Kırılma Noktası: Gümrük Birliği Anlaşması

90'lı yıllardaki en önemli gelişme, 1995'te Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Anlaşması imzalanması ve bunun da 1996'da yürürlüğe girmesiydi. 6 Mart 1995'de Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Antlaşması imzalandı. Böylece 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan ticarî serbestleşme sürecinde önemli bir eşik geride kalmıştı. Bir başka ifadeyle dış ticaret politikalarında liberalleşmenin son durağına varılmıştı (Boratay, 2018: 192). Gümrük Birliği Anlaşması, AB ile Türkiye arasında malların serbest dolaşımını ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulanmasını da kapsıyordu. Gümrük Birliği Antlaşması'nın yapılmasıyla ciddi vergi kaybı meydana geldi. Ayrıca ithalatı artırmasından dolayı cari açığı artırdı, döviz hareketliliğine yol açtı. Dış ticaret hacminin artışını ithalattaki artışa bağlı hale getirdi (Kepenek, 2011: 214).

Ancak bu anlaşma Türkiye ile AB arasındaki koruma oranlarını önemli ölçüde değiştirmemiş, tam tersine Türkiye'nin en güçlü olduğu alanlardan biri olan tekstildeki kısıtlamaları kaldırmıştı. Anlaşmanın daha sonraki yıllarda sorun olacak maddesi, Türkiye'ye üçüncü ülkelere karşı AB'nin ortak gümrük tarifelerini uygulama mecburiyeti getirmesiydi. Üçüncü ülkeler ise Türkiye'ye karşı böyle bir mükellefiyet taşımadıkları için rekabet güçlerini artıracaklardı (Boratay, 2018: 204). 1999 ekonomik krizi Marmara Depremi ve Asya Krizi gibi iki dışsal olayın yoğun etkisiyle gerçekleşti. Duraklayan ihracata azalan turizm geliri de eklenmiş, tüm bunlar da GSMH'da çöküşü beraberinde getirmişti.

8.4. 2000 ve 2001 Krizleri

2000 ve 2001 krizleri, kökleri 90'lı yıllarda oluşan bir krizdi. 1991 seçimleriyle yeniden başlayan koalisyon hükümetleri dönemi, 1993'te Turgut Özal'ın ölümüyle birlikte, ekonomiyi içinden çıkılmaz bir hale getirdi. İktidardaki partilerin, tek başına iktidar için daha da popülist davranmasına ve ekonominin tıkanmasına yol açmıştı. Her ne kadar 1990, 1992 ve 1993 yıllarında büyüme oranları yakalanmışsa da bu büyüme hızı sürdürülebilir bir yapıda değildi. Yüksek enflasyon, yüksek dış ticaret açığı, hızlı ve kısa vadeli borçlanma, bütçe ve kamu açıkları, borç ödeme sorunları Türkiye'nin hızını kesiyordu (Yıldırım, 2017: 52).

21. yüzyıla doğru ilerlerken 5 Nisan 1994 İstikrar Programının, kısa vadede gösterdiği başarıyı uzun vadede sağlayamadığı görüldü. 1995, 1996 ve 1997 yıllarında iktisadi büyüme nispeten yüksek rakamlı gerçekleşti. Ancak bu dönemin bir özelliği vardı. Büyüme bir yıl eksi olurken diğer yıl artı olarak gerçekleşiyor, istikrarlı büyüme yerine iki uç nokta arasında gidip geliyordu. Bu durum Nisan 1998'e kadar sürdü. 1997 yılında Asya Krizi'nin, 1998'de de Rusya Krizi ile yeni bir durgunluk dönemi başladı. Bu krizlerin artırdığı sorunlar yumağı içinde 1998'de IMF tavsiyeleri doğrultusunda Ekonomik Politikalar Bildirgesi hazırlanarak, yeni bir yapısal süreci başlatıldı. 1999 yılında IMF ile 17. stand-by anlaşması imzalanarak, 10.4 milyar dolar sağlandı (Kazgan, 2017: 318-319). Yeni programın temel amacı enflasyonun düşürülmesiydi.

Ne var ki, Türkiye bir türlü çözemediği bir sarmalın içinde bocalayıp duruyordu. Yüksek faizler borç stokunu iyice artırmış, yüksek enflasyon artış trendini sürdürmüştü, ekonomi daralmış, kamu finansman dengesi iyice bozulmuştu. Böylesi bir ortamda yeni bir istikrar programı kaçınılmazdı. Ocak 2000'de Enflasyonu Düşürme Programı uygulamaya sokuldu ama bu programın temeli olan sabit döviz kur sistemi, Şubat 2001'de bir döviz krizine yol açtı. Artık dalgalı kur sistemine geçilmişti (Karaçor ve Alptekin, 2006: 312). IMF gözetiminde ve hem Doğu Asya'da başlayıp dünya ekonomisini etkileyen krizin, hem içsel sorunların etkisiyle Türkiye bu dönemde IMF'nin istikrar programlarına muhtaç bir halde kaldı. Bu yüzden birçok uzman 1998 ile AK Parti'yi tek başına iktidara taşıyacak 2002 seçimleri arasındaki dönemi 'beş kayıp yıl' olarak niteliyordu. Bu dönem için trajik olan şeydi ki, koalisyon hükümetinin başında bulunan Bülent Ecevit, 1970'li yıllarda IMF ve Dünya Bankası vesayetine şiddetle karşı koymasına rağmen hükümetten ayrılacağı 2002 yılına kadar, bu iki kurumla işbirliği halinde talep edilen kanunları çıkartıp gerekli stand-by anlaşmasını imzalamıştı (Boratay, 2018: 213-215). Sonuç itibarıyla 1999 ve 2001 krizleri, "ekonomiyi sakat bıraktı (Kazgan, 2017: 339)." Çünkü bu krizler, ileriki yıllara sarkan bir 'hortumlama' yükü, yani çöken bankaların borçlarını da Türk halkının sırtına vurmuşlardı.

8.5. Bankacılık Krizi

Kasım 2000'de bankaların zaten zayıf olan yapıları likitide darlığı ile birleşince ülkeyi sarsan bankacılık krizi patlak verdi. Kuşkusuz bunda bankaların, Devlet İç Borçlanma Senetleri ticaretine 'başlamalarının', yetersiz sermayelerinin, kredi riskinde gerçekçi olmamalarının, kısa vadeli dış kredi kullanımları ile grup şirketlerine aşırı kredi kullandırmaları gibi sebepler etkin olmuştu. 1990-2000 döneminde, finans kesimi, ekonominin reel cephesinden çok daha hızlı büyümüşü; daha da önemlisi, bankacılık sektörü, reel sektörü destekleyeceğine devlete borç veren, böylece kısa zamanda çok ve kolay para kazanan hale gelmişti. Öyle ki o dönem açıklanan Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşunun en büyük kâr kalemi, ana meşguliyet alanları değil, "tahvil, bono, repo, döviz" gibi faaliyet dışı alanlardan geliyordu. Bir araştırmaya göre, "şirketlerin asli faaliyet dışı elde ettikleri gelirin vergi öncesi net bilançoya oranı, 1982 yılında %15,2 iken 1998'de %87'ye, 1999'da %219'a" ulaşmıştı (Yıldırım, 2017: 52 vd.). Bununla birlikte 500 büyük sanayi şirketinin toplam katma değerleri içinde faiz giderlerinin payı, 1997-2000 döneminde yüzde 45'e ulaşmıştı. Bu da şirket kârlılığın giderek faiz ödemeleri verilerek, bankalara aktarıldığı anlamına geliyordu (Boratay, 2018: 223). Devlet de 1990'da topladığı verginin yüzde 32'sini faiz ödemesinde kullanırken, 1999 yılına gelindiğinde bu oran birden yüzde 72'ye yükselmişti. Bu, toplanan her 100 liralık verginin 72 lirasının faiz ödemesine gitmesi demekti (Kepenek, 2011: 216). Dolayısıyla bankaların bu dönemdeki görevi, devlete borç vermek şeklinde belirlenmiş oldu! Ne yazık ki tüm bu sorunlar, Türkiye'yi Cumhuriyet döneminin en ağır ekonomik bunalımına itti ve 2001 Krizi yaşandı. Artık ülke, IMF ve Dünya Bankası'ndan alacağı kredilere bağımlı bir iktisat politikası izleyecekti. Bu dönemin simgesel olayı ise, kredilerini ödeyemeyen, üretim tezgahını çalıştıramayan üreticinin, esnafın içine düştüğü durumu anlatıyordu. Ankaralı bir esnaf, Başbakanlık binasının merdivenlerinde durup,

dönemin başbakanı Bülent Ecevit'in çıkışını beklemiş ve çıkışta da kendisine "yazar kasa" fırlatmıştı.

Peki, bankacılık krizi nasıl ortaya çıkmıştı? 2000 yılının son aylarında açıklarını indirmek ve hesaplarını kapamak telaşına giren bankalar TL darlığına düşerken, faiz hadleri artışa geçti (Kazgan, 2017: 92). Ağustos 2000'de Interbank piyasasında gecelik ortalama faiz oranı %35 iken, Kasım ayında %80,5'e yükseldi. Kasım ayında 1,5 milyar dolar, Aralık ayı boyunca yaklaşık 7 milyar dolar sıcak para çıkışı olmuş; bu durum döviz talebini artırıcı etki göstermiş ve döviz kurlarında baskı oluşmuştu (Coşkun- Eken, 2015: 107). Bankaların likidite talebi arttıkça yurtiçi faiz oranları yükselmiş; bankalar kısa vadeli borçlarını kapatmak için dövizle yönelmiş ve TCMB döviz rezervleri 5,5 milyar dolar azalmıştı. IMF'nin 7,5 milyar dolar ek kredisi ile kur sisteminin çökmesi engellenmişti. Ancak bankacılık sisteminin o dönem için en sağlam bankalarından biri olarak gösterilen Demirbank'ın likidite darlığı sebebiyle yaşadığı sarsıntı ve bankanın TMSF'ye devri ile Devlet İç Borçlanma Senetler piyasası çöktü.

2001 yılı Şubat ayında, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, Başbakan Bülent Ecevit'e anayasa kitapçığını fırlatmasıyla birlikte ağırlıklı olarak bankacılık sektöründen olmak üzere, yoğun bir döviz talebi geldi. Zaten likidite sorunu yaşayan piyasadan yabancı yatırımcılar da hızla çıkmaya başladı ve uygulanan ekonomik program ciddi güven kaybına uğradı. Aynı gün 7 milyar doların üzerinde bir döviz talebi ortaya çıkarken, bankalar arası piyasada gecelik faizler yüzde 5 bin ile 7 bin 500 aralığını gördü, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB), bir günde yüzde 20'nin üzerinde değer kaybetti.

Başlangıçta, TCMB, döviz talebinin bir kısmını karşıladı. Fakat, daha sonra, döviz atağının durdurulamayacağı anlaşıldığı için, döviz kurları dalgalanmaya bırakıldı. Karar öncesi 684 bin TL olan dolar kuru, dalgalı kura geçilmesiyle birlikte 1.2 milyon TL'ye yükseldi. Bu karar ile birlikte döviz atağı yaygınlaşarak yeni bir finansal krize dönüşmüş ve ödemeler sistemi kilitlenmişti (Bastı, 2006: 191). 2001 Krizi, politik bir kaos ortamının fitili ateşlemesiyle siyasi bir kriz olarak başladı, ancak faiz, kur ve likidite risklerinin gerçekleşmesiyle finansal bir krize dönüştü. Böylece bankacılık sistemindeki suiistimallerin gün ışığına çıkmasıyla bankacılık sektörünü çökme noktasına getirdi ve reel sektöre sirayet ederek tüm ekonomiyi etkisi altına aldı. Bankalar hızla TMSF'ye devrolmaya başladı ve yaklaşık 650 bin kişi işsiz kaldı. Krizin faturası, %70'lere varan enflasyon, ekonomide %6 civarında küçülme ve 84 milyar dolar iç borç stoku oldu (TÜİK ve Hazine Verileri).

1994-2003 döneminde TMSF'ye 25 banka devredildi (TMSF Çözümleme Deneyimi, 2011: 230). 2000-2001 krizi sonucu TMSF'ye devredilen bankalar ilgili dönemde, toplam aktif ve pasif büyüklükleri yönünden bankacılık sektörünün beşte birini oluşturuyordu. TMSF'ye devrolan bu bankalarda likidite ve sermaye yetersizliği sorununun yanı sıra önemli ölçüde hâkim ortak istismarıyla karşılaşılıyordu. Dönemin Ekonomiden Sorumlu Bakanı Ali Babacın, "2001 krizi nedeniyle ihraç edilen senetlerin toplam ödemelerinin bugüne enflasyonla getirilmiş hali, 251 milyar 563 milyon lira. Bu faturayı ödeyebilmek için piyasalara borçlanmak zorunda kalındı. Yapılan hesaplama göre, bu maliyeti ödemek zorunda kalınmasa, hazinenin borcu 381 milyar 877 milyon lira daha aşağı olacaktı" açıklamasıyla bu bankaların ekonomiye verdiği zararın boyutlarını ortaya koymuştu (<https://www.bloomberght.com/haberler/haber/863781--2001-krizinin-faturasi-251563-milyar-tl>).

Daha sonra, Mart 2001'de Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş, Türkiye'ye davet edilerek, ekonominin sorumluluğu kendisine verildi. IMF ile yeni bir stand-by anlaşması imzalanarak; bankacılık sektöründeki eksiklikler ve sorunların düzeltilmesi için de "Bankacılık Sektörünü Yeniden Yapılandırma" reformunu odağına alan yeni bir ekonomi programı yürürlüğe sokuldu. Sonuç olarak 2001 Krizi sonrası yapılan düzenlemelerin sektörü güçlendirmiş ve uluslararası standartlara taşımaya destek vermiş, 2001 Krizi'nde çöken sistem, yapılan

yanlıslardan ders alınarak eskisinden çok daha güçlü ve sağlam bir şekilde inşa edilmişti. Yeni sistemin gücü, 2008 Küresel Krizi'nde açık bir şekilde kendini ispatladı.

9. Sonuç

Türkiye ekonomisi, 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan 80 yıllık yolculuğu boyunca önemli sıçramalar gerçekleştirdi. Osmanlı'nın başlattığı çağını yakalama gayreti Cumhuriyet döneminde de sürdü. İlk yıllar İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya çıkan liberal ekonomik yaklaşım, 1929 Dünya Bunalımı ile terk edilerek yerini devletçiliği bıraktı. Bu dönemde Birinci Sanayi Planı ile başlayan daha sistematik bir kalkınma süreci İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği şartlarla zorunlu içe kapanık bir sürece girdi. 1945 sonrası dünyada teşekkül eden bloklaşmada Türkiye'nin siyasal tercihine bağlı olarak liberal bir ekonomi dönemine evrilirken, 1950'li yıllarda bu uygulamalarla sıkı bir kalkınma hamlesinin başlatılıp yaygınlaştırılmaya çalışıldığı görüldü.

1960 yıllar kalkınma planları eşliğinde ekonomik gelişmenin tesis edildiği, bunun olumlu sonuçlarının alındığı yıllar oldu. Ancak hem Türkiye'deki olumsuz iç siyasal kargaşalıklar hem de dünyayı etkileyen petrol krizlerinin yansımaları, 1980'lere kadar ithal ikameci bir bakış açısıyla ekonomik kalkınmanın sağlanmaya çalışıldığını gösteriyor. Bir türlü başarının yakalanamaması model yanlışlığına bağlanarak, 1980'de ihracat odaklı bir ekonomik anlayış uygulanmaya yoluna gidildi.

Bu süreçte ve 1980 sonrasında Türkiye, tarıma dayalı bir ekonomiden sanayinin öncü olduğu serbest piyasa ekonomisine doğru evrildi. İhracatta 100 yıl öncesine göre hayal edilemeyecek başarılarla imza attı. Dünya ekonomisinden aldığı payı, yüzde 0,03'den yüzde 1'lerin üzerine çıkarmayı başardı. Kişi başına düşen milli gelirinde ciddi artışlar yaşadı. Görünen o ki, Türkiye ekonomisi beklenmedik anlarda, beklenmedik sıçramalarla büyük umutlar vaat ederken, tahmin edilemez bir kolaylıkla da krizlerin içine sürüklenebiliyordu. Bu yüzden de tüm ekonomik birikimler bir anda kaybedilebiliyor, ekonominin sağlam sütunları bir anda dağılabiliyordu. Türkiye'yi yönetenler ile ekonomik istikametini belirleyenler ise bunun nedenlerini henüz açık bir şekilde ortaya koyabilmiş değil.¹⁴ Bu yüzden 21. yılına girilirken, Türkiye ekonomisi, yeni tür krizlerle tanıştı. Krizlerle boğuşan ekonomiye fırtınalı havada yol gösterecek ise Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı olacaktı. Nispeten daha istikrarlı, ülke ekonomisini yapısal olarak güçlendirecek bir dönemin başlaması için ise uzun siyasal istikrarın temin edildiği ve yeni yüzyılın çeyrek yüzyılına damgasını vuracak bir dönemin başlamasını beklemek gerekecekti.

Kaynakça

- Albayrak, M. (2004). *Türk siyasi tarihinde demokrat parti (1946-1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Altıparmak, A. (2002). Türkiye'de devletçilik döneminde özel sektör sanayiinin gelişimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 35-59.
- Arslan, G. (2015). Osmanlı Devleti'nin dış borçları ve yeniden yapılandırma süreci (1930-1933). *JHS History Studies*, 7(4), 1-23.
- Atağenç, İ. Ö. (2017). İzmir iktisat kongresi ve 24 ocak kararları sonrası Türkiye'nin liberal tecrübesinin karşılaştırmalı analizi [Özel sayı] *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 69-87.
- Bastı, E. (2006). *Kriz teorileri çerçevesinde 2001 Türkiye finansal krizi*. Ankara: SPK Yayınları.

¹⁴ Ahmet Kılıçbay, bunu arayış sorunu olarak niteliyor ve "Türkiye ekonomisinin, kanaatimizce bir numaralı sorunu, onun modeli, sistemi, mekanizması ve işleyişi ile ilgili bir arayış içinde olmaktan kurtulamamış olmasıdır" diyor. (Kılıçbay, 1999: 197).

- Bayrak, M., & Kanca, O. C. (2013). Türkiye’de 1970-2011 yılları arasında oluşan ekonomik ve siyasi gelişmelerin seyri. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 1-20.
- Baytal, Y. (2007). Demokrat parti dönemi ekonomi politikaları (1950-1957). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 40, 545-567.
- Boratav, K. (2018). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2015*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Coşkun, Ö. A., & Eken, M. H. (2015). 2001 ve 2008 krizlerinin Türk bankacılık sektörüne etkilerinin karşılaştırılması. *Maliye ve Finans Yazıları Dergisi*, 1(104), 105-130.
- Doruk, Ö. T., & Yavuz, H. B. (2018). 1980’den sonra Türkiye’de uygulanan istikrar politikalarının ekonomik büyümeye etkisi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15, 2237-2265.
- Durmuş, S., & Aydemir, N. K. (2016). Atatürk dönemi Türkiye ekonomisi (1923-1938). *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(12), 155-167.
- Emiroğlu, A., Koçyiğit, N., & Kesici, S. (2012). Demokrat parti yönetiminde ekonomik politikalar. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, 73-92.
- Engin, V. (2016). Abdülhamid, Türkiye’yi 7. büyük güç yaptı. *İstanbul: Borsa Aktüel Dergisi*, 22, 30-36.
- Güvenen, M. (t.y.). *1923-1980 yılları arasında Türkiye ekonomisi ve dış ticaret*. https://www.academia.edu/32688168/1923-1980_Y%C4%B1llar%C4%B1_Aras%C4%B1nda_T%C3%BCrkiye_Ekonomisi_ve_D%C4%B1%9F_Ticaret adresinden erişildi.
- Karaçor, Z., & Alptekin, V. (2006). 1980 sonrası istikrar politikaları ışığında Türkiye ekonomisinin trend analizi yardımıyla değerlendirilmesi. *İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 306-342
- Kazgan, G. (2017). *Tanzimat’tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. (2011). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kılıçbay, A. (1999). *Türk ekonomisi*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Koraltürk, M. (2002). Türkiye ekonomisi (1923-1960). H. C. Güzel, K. Çiçek & S. Koca (Ed.), *Türkler* (C. 17, s. 587-588) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Müderrişoğlu, A. (1974). *Kurtuluş savaşının malî kaynakları*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Özçelik, Ö., & Tuncer, G. (2007). Atatürk dönemi ekonomi politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 253-266.
- Özdemir, B. (2009). *Osmanlı Devleti dış borçları 1854-1954 döneminde yüzyıl süren boyunduruk*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları.
- Palamut, M. E., & Giray, F. (2001). Cumhuriyetten günümüze yaşanan mali krizler ve uygulanan politikalar. *Yeni Türkiye*, 44, 20-34.
- Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye’nin 200 yıllık iktisadi tarihi: Büyüme, kurumlar ve bölüşüm*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye ekonomisi 1923’den günümüze iktisat ve istikrar politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

- Sabır, H. (2006). Atatürk'ün ekonomi anlayışı. *Sayıştay Dergisi*, 62, 3-19.
- Savrul, B. K., Özel, H. A., & Kılıç, C. (2013). Osmanlı'nın son döneminden günümüze Türkiye'de dış ticaretin gelişimi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(1), 55-78.
- Sertel, S., & Sanyürek, M. B. (2016). Demokrat Parti dönemi ekonomi politikaları ve verdor raporu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 749-767.
- Şener, S. (2004). İkinci dünya savaşı yıllarında Türkiye'de tarım politikası arayışları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 73-92.
- Takım, A. (2012). Demokrat parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(2), 157-187.
- TCMB. (2001). *Türkiye'nin güçlü ekonomiye geçiş programı*.
- Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TMSF. (2011). *Çözümleme deneyimi*. İstanbul: TMSF Yayınları.
- Uysal, C. (2001). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihsel süreci ve son gelişmeler. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 1(1), 140-153.
- Üge, G. (2010). *Türkiye ekonomisi ve bütçe analizi (1923-1950)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaşa, M. (1980). *Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi 1923-1978*. İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.
- Yıldırım, C. (2017). AK Parti döneminde Türkiye ekonomisi. T. Gürdal vd. (Ed.), *2nd International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS) Bildiriler Kitabı* (C. 2) içinde (ss. 50-63). Sakarya: Beşköprü Yayınları
- <http://www.anayurtgazetesi.com/yazar/Ataturk-ve-Ekonomi/21254/>
- <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/863781--2001-krizinin-faturasi-251563-milyar-tl>